

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Eva Lehovcová

Čeština nerodilého mluvčího (případová studie)

Czech of a Non-Native Speaker (Case Study)

2012

prof. PhDr. Karel Šebesta, CSc.

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Akademický rok: 2010/2011

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno a příjmení: **Eva Lehovcová**

studijní program: **Filologie**

studijní obor: **Český jazyk a literatura**

Děkan fakulty Vám podle zákona č. 111/1998 Sb. určuje tuto bakalářskou práci:

Název práce: **Čeština nerodilého mluvčího (případová studie)**

Anglický název práce: **Czech of a Non-native Speaker (case study)**

Jazyk práce: **čeština**

Zásady pro vypracování:

Bakalářská práce formou případové studie zpracovává téma práce češtiny jako cizího jazyka, konkrétně se zaměřuje na uchopení druhého jazyka u mluvčího původem z Kazachstánu, jehož primárním jazykem je vzhledem k ruskému původu velkého procenta obyvatel země ruština. Náš mluvčí je schopen aktivně užívat ruštinu a uvádí, že produkce řeči v kazaštině by mu dělala značné problémy.

V teoretické části se věnuji pojmům jazyková chyba, transfer a dalším z oblasti osvojování druhého jazyka. V další části přibližuji cíle a postup své práce a podrobněji popisuji zkoumaného nerodilého mluvčího a materiál, který mi poskytl.

Praktická část práce se zaměřuje na podrobnější analýzu jazykových projevů jednoho nerodilého mluvčího, s důrazem na popis a případnou interpretaci chyb, kterých se v češtině dopouští. Vlastní výzkum probíhá na základě několika původních písemných projevů a aktuálních nahrávek od daného nerodilého mluvčího, resp. jejich přepisů. V každém oddíle se věnuji specifikům českého a ruského jazykového systému a prostřednictvím odchylek popisují mluvní kompetenci nerodilého mluvčího na různých úrovních jazyka (např. v oblasti hláskosloví se soustředím na výslovnost se zaměřením na ty jevy, jež působí nerodilým mluvčím často problémy: časové proporce hlásek, zejména vokálů, obtížné hlásky a hláskové kombinace, intonace aj.). Využívám metody chybové analýzy textu.

Seznam odborné literatury:

- BALKÓ, I.; ZIMOVÁ, L. 2005. *O jazycích, zemích a kultuře našich spolužáků*. Ústí nad Labem : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2005, 125 s. ISBN 80-7044-718-4.
- BENEŠ, E. et al. 1971. *Metodika cizích jazyků*. Praha : SPN, 1971, 267 s.
- CORDER, S. P. 1983. A Role for the Mother Tongue. In GASS, S.; SELINKER, L. (ed.). *Language transfer in language learning. Series on Issues in Second Language Research*. Rowley : NEWBURY HOUSE PUBLISHERS, 1983, 236 s. ISBN 90-272-2476-5.
- GASS, S. 1983. Language transfer and universal grammatical relations. In GASS, S.; SELINKER, L. (ed.). *Language transfer in language learning. Series on Issues in Second Language Research*. Rowley : NEWBURY HOUSE PUBLISHERS, 1983, 236 s. ISBN 90-272-2476-5.
- HRDLÍČKA, M. 2002. *Cizí jazyk čeština*. Praha : ISV, 2002, 150 s. ISBN 80-85866-98-6.
- CHOMSKY, N. 2006. *The Architecture of Language*. New Delhi : Oxford University Press, 2006, 89 s. ISBN 978-0-19-568446-9.
- JAMES, C. 1998. *Errors in language learning and use: exploring error analysis*. London : Longman 1998, 304 s. ISBN 978-0-582-25763-4.
- KOLLMANNOVÁ, L. 2003. *Jak porozumět cizí řeči*. Voznice : LEDA, 2003, 158 s. ISBN 80-7335-015-7.
- LADO, Robert. 1966. *Linguistic Across Cultures: applied linguistic for language teachers*. Michigan : University of Michigan Press, 1966, 141 s.
- SELINKER, L. 1983. Language transfer. In GASS, S.; SELINKER, L. (ed.). *Language transfer in language learning. Series on Issues in Second Language Research*. Rowley : NEWBURY HOUSE PUBLISHERS, 1983, 236 s. ISBN 90-272-2476-5.
- SCHWARZOVÁ, M. 2009. *Úvod do kognitivní lingvistiky*. Praha : Dauphin, 2009 203 s. ISBN 978-80-7272-155-9.
- ŠIŠKOVÁ, T. 2001. *Menšiny a migranti v České republice: my a oni v multikulturní společnosti 21. století*. Praha : Portál, 2001, 188 s. ISBN 80-7178-648-9.

Vedoucí bakalářské práce: **prof. PhDr. Šebesta Karel, CSc.**

Konzultanti:

Datum zadání bakalářské práce: 4. 4. 2011

Termín odevzdání bakalářské práce: dle harmonogramu příslušného akademického roku

.....
Vedoucí katedry

.....
Děkan

V Praze dne 14. 5. 2012

Děkuji prof. PhDr. Karlu Šebestovi, CSc., za vedení této práce, za cenné rady a čas, který mi věnoval, Alexeyovi Dryginovi za vstřícnost a poskytnutý materiál, rodině a přátelům za trpělivost a podporu.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

podpis:

ABSTRAKT

Bakalářská práce formou případové studie zkoumá problematiku užívání českého jazyka jedním nerodilým mluvčím pocházejícím z Kazachstánu. Práce obsahuje uvedení zabývající se problematikou osvojování druhého jazyka a významem transferu v této oblasti.

Druhá část práce zkoumá chyby v několika psaných a mluvených textech (resp. jejich prepisech). Chyby jsou nahlíženy z fonetického, morfologického, gramatického, lexikologického a syntaktického hlediska, je podáván jejich popis a interpretace s důrazem na vliv negativního jazykového transferu. V závěru jsou shrnuty a zhodnoceny výsledky výzkumu.

Klíčová slova: čeština jako cizí jazyk, nerodilý mluvčí, jazykový transfer, jazyková chyba, mezijazyk, chybová analýza

ABSTRACT

The thesis *Czech of a Non-Native Speaker* is a case study which analyses the use of the Czech language by a non-native speaker coming from Kazakhstan. It contains an introduction which deals with the theory of second language acquisition and the importance of language transfer in this field.

The second part of the thesis analyses the errors in several written and spoken texts (resp. their transcripts). Errors are analyzed from a phonetic, morphologic, grammatical, lexicological and syntactic perspective, they will be described and explained with an emphasis on the influence of interference. The conclusion summarizes the results of the analysis.

Key words: Czech as foreign language, non-native speaker, language transfer, language error, interlanguage, error analysis

OBSAH

ÚVOD.....	7
1. TEORETICKÁ ČÁST.....	8
1.1. Úvod do teorie osvojování jazyka.....	8
1.1.1. Teorie osvojování jazyka obecně.....	8
a. Behaviorismus.....	8
b. Generativismus.....	9
c. Kognitivní přístupy.....	11
1.1.2. Teorie, analytické přístupy a základní pojmy uplatňované v SLA.....	12
a. Jazykový transfer, mezijazyk a další pojmy z oblasti SLA.....	13
b. Kontrastivní analýza.....	16
c. Chybová analýza.....	19
2. CÍL, PRACOVNÍ POSTUP, CHARAKTERISTIKA MATERIÁLU.....	26
2.1. Upřesnění cíle.....	26
2.2. Postup práce.....	27
2.3. Jazyková biografie mluvčího.....	28
2.4. Současná situace kazaštiny a ruštiny.....	30
2.5. Charakteristika materiálu.....	31
3. ANALÝZA CHYB V PÍSEMNÝCH A MLUVENÝCH PROJEVECH.....	33
3.1. Formální chyby.....	33
3.1.1. Hláskoslovná rovina.....	33
3.1.2. Pravopisná rovina.....	40
3.2. Morfologická rovina.....	44
3.3. Lexikální rovina.....	49
3.4. Syntaktická rovina.....	55
ZÁVĚR.....	62
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	64
PŘÍLOHY.....	66

ÚVOD

Předložená práce zpracovává téma češtiny jako cizího jazyka, konkrétně se zaměřuje na užívání čtiny jako druhého jazyka mluvčím původem z Kazachstánu. Náš mluvčí aktivně užívá jako první jazyk ruštinu a uvádí, že produkce řeči v kazaštině by mu dnes dělala značné problémy. Při úvahách o interferencích proto počítám s interferencí ruštiny. Zajímám se o schopnost mluvčího užívat prostředky různých rovin českého jazykového systému (formální, morfologické, lexikální a syntaktické) s důrazem na diferenční jevy.

V teoretické části se věnuji teoriím osvojování druhého jazyka a hlavním metodám, užívaným při jeho výzkumu, pojmům jazyková chyba, transfer a dalším.

Dále zpracovávám podrobnější charakteristiku zkoumaného mluvčího a jazykového materiálu, který se mi podařilo pro chybovou analýzu nasbírat, upřesňuji své cíle a postup této bakalářské práce.

Analytická část se zaměřuje na podrobnější analýzu jazykových projevů nerodilého mluvčího s důrazem na popis a případnou interpretaci chyb, kterých se v češtině dopouští. Vlastní výzkum probíhá na základě několika původních písemných projevů a aktuálních nahrávek (resp. jejich přepisů) a je prováděn s využitím metody chybové analýzy textu. Nalezené odchylky třídím v rámci jazykových rovin a začátky jednotlivých oddílů věnuji diferenčním rysům českého a ruského jazykového systému, v nichž by mohlo pod vlivem interference docházet k chybám.

Při výzkumu vycházím z hypotézy, že další osvojovaný jazyk je ovlivněn přenosem struktur a pravidel z jazyka výchozího (jazyků výchozích). Hypotézu bych ráda potvrdila, popř. vyvrátila, a určila, do jaké míry se vliv blízkého prvního jazyka podílí na chybování nerodilého mluvčího.

Na základě analýzy materiálu závěrem komplexně hodnotím jazykovou a komunikační kompetenci mluvčího, shrnuji vliv jazykového transferu na vznik chyb ve zkoumaných psaných a mluvených projevech.

1. TEORETICKÁ ČÁST

1.1. Úvod do teorie osvojování jazyka

V úvodní kapitole se zabývám osvojováním jazyka obecně, tedy nejen poznáváním druhého (popř. dalšího) jazykového kódu, ale také osvojováním jazyka prvního. Pro účely práce budu operovat s pojmem výchozí nebo první jazyk, neboť termín mateřský jazyk by mohl být matoucí vzhledem ke složité jazykové situaci v rodné zemi mluvčího a tomu, že náš mluvčí je bilingvní. Mohly by nastat potíže při určování „mateřského jazyka“, proto se budu i v teoretické části tomuto označení důsledně vyhýbat.¹

1.1.1. Teorie osvojování jazyka obecně

Teorie osvojování jazyka byly již ve svých počátcích silně ovlivňovány hlavně vývojem názorů na poli psychologie a pedagogiky. Pokud chceme tuto problematiku obsáhnout v celé její komplexnosti, je nutné vzít v úvahu nejen lingvistické, ale i psychologické a pedagogické základy teorií osvojování jazyka. Většina základní terminologie, např. pro lingvistické uchopení tak důležitý pojem, jako je interference, pochází z oblasti psychologie učení.

a. Behaviorismus

Raný výzkum byl silně ovlivněn dobovými psychologickými paradigmaty, z nichž nejvlivnější byla behavioristická teorie. Pro ni bylo stěžejní upřednostňování mluvené řeči před psaním, jelikož řeč byla pojímána jako předpoklad pro později realizovaný psaný projev. Behavioristé tvrdí, že akt mluvení se skládá z napodobování a opakování. Jeden z klíčových konceptů v behavioristické teorii byl termín transfer, jímž se ještě budeme zabývat v další části práce. Dalším důležitým prvkem je pojem zvyku (concept of habit), podle něhož si jako děti ustanovíme určitou sadu návyků, k tomu dojde pomocí utvoření spojení stimulu a adekvátní reakce na něj.

Behaviorismus a na jeho základě vytvořená audioorální metoda² spatřuje jazyk jako množinu návyků, přičemž výuka cizímu jazyku je podobná učení se jazyku prvnímu – je intuitivní, probíhá napodobováním, opakováním, nacvičováním modelových slovních spojení

¹ Mluvčí sám není schopen označit svůj mateřský jazyk (viz kap. 2).

² Metoda pochází ze 40. let, v 60. letech se v USA a západní Evropě stala velmi vlivným směrem, její základní podobu utvářel především lingvista L. Bloomfield a psychologové zastupující teprve se rozmáhající behaviorismus (B. F. Skinner aj.). Při osvojování cizího jazyka se v této pokládá velký důraz na nepřetržitý poslech rodičů mluvčích a vlastní mluvení prostřednictvím nápodoby. Jedinec, který si osvojuje cizí jazyk, by se ho tedy měl naučit nejdříve v mluvené podobě, napodobováním, opakováním a neustálým procvičováním.

a větných struktur (patterns). Takovým typem učení si mluvčí vytvoří automatismy a je schopen reagovat na stimuly, se kterými se již setkal ve formě vyučovacích modelů. Hlavní akcent se klade na schopnost užívat příslušný jazykový systém, učí se „jazyku“, nikoli „o jazyku“ (HRDLIČKA, 2002: 43). Vliv prvního jazyka při ovojování jazyka druhého byl považován behaviorismem za významný, protože z pohledu konceptu zvyků se návyky získané v dětství při procesu osvojování si dalšího jazyka míchaly s jinými soubory návyků. A to bylo příčinou případného nedostatečného úspěchu při získávání dalšího jazyka.

Proti tomuto přístupu existují námitky: zaměření se na řeč a upořádávání psané komunikace, strnulost až mechaničnost přístupu nebo nedostatek místa pro kreativitu. Proto došlo k ústupu teorie behaviorismu a hledalo se nové východisko.

b. Generativismus

Převratný význam měl Chomského článek *A Review of Skinner's Verbal Behavior*.³ Tato kritika se velmi podílela na ztrátě prestiže behavioristické teorie a přispěla také k tzv. kognitivnímu obratu. Nejde v ní vlastně o Skinnerovu knihu, ale spíše o vymezení se vůči celému behaviorismu a opuštění pojetí jazykového chování jako mechanické reakce na stimul. V článku Chomsky navrhuje počítat s vrozenou lidskou schopností osvojit si jazyk, považuje za nutnou představu celistvého systému pravidel, tj. soustavu znalostí v člověku. Chomsky je přesvědčen, že jazykovou schopnost nelze popsat na základě pouhého vztahu stimul-reakce bez propojení s lidskou myslí. Při osvojování jazyka podle generativistů nedochází k vědomému naučení se větným modelům jako reakci na podnět, ale k intuitivnímu vytváření hypotéz, jak systém jazyka funguje. Tyto hypotézy vznikají na základě zkušeností z užívání jazyka v komunikaci a některé z nich jsou chybné, což však pouze potvrzuje postup pomocí objevené a ověřovací strategie, již dítě používá při procesu osvojování jazykové kompetence (BENEŠ, 1971: 23). Z toho vyplývá, že chyba nemusí být nutně pojímána pouze jako známka nezdaru při učení se určitému vzorci, lze ji považovat též za strategii při osvojování jazyka.

Pro N. Chomského je stěžejní přesvědčení, že lingvistické znalosti ve skutečnosti nezískáváme postupně v průběhu života, ale že v lidské mysli existuje vrozená univerzální gramatika společná všem jazykům. Chomsky vyslovil potřebu vědecké analýzy jazyka, kterou pomocí behaviorismu provést nelze a představil svůj nový pohled na jazyk jako systém, který nám za předpokladu, že známe jeho pravidla, umožní produkovat nekonečné množství

³CHOMSKY, N. 1959. *A review of B. F. Skinner's Verbal Behavior* [online]. [cit. 2012-04-06]. Dostupný z WWW: http://o4rl.com/WorkSamples/VB_Seminar_Web_Page_materials/VB%20Seminar%20Readings/Chomsky_review.pdf

výpovědí a porozumět jakékoliv větě, přestože ji ještě člověk neslyšel (KOLLMANNOVÁ, 2003: 51). Děti jsou schopné produkovat věty, jež nikdy neslyšely ani nepoužily (SCHWARZOVÁ, 2009: 90). Tyto poznatky vedou k přesvědčení, že dítě musí mít k dispozici určité předpoklady pro osvojení si jazyka.

Zájmem generativistů je tzv. jazyková znalost neboli kompetence rodilých mluvčích. Od té bývá odlišována jazyková performance, kdy mluvčí uplatňuje daný jazyk již v konkrétní situaci. S Chomského pojetím kompetence se neztotožnil D. Hymes. Dosavadní vymezení tohoto pojmu chápal jako příliš úzké, a proto zavedl označení „*komunikační kompetence*“. Tento termín v sobě zahrnuje nejen znalost daného jazykového kódu, ale navíc ještě ovládání pravidel jeho společenského užití, které přímo závisí na nejrůznějších komunikačních faktorech (HRDLIČKA, 2002: 44).

Jazyková kompetence mluvčího je uchopena jako systém pravidel, jehož pomocí lze vygenerovat veškeré gramaticky korektní konstrukce daného jazyka. Nejde o pouhé popisování vět, zdůrazňuje se potřeba osvětlit způsob, jakým jsou děti schopné rychle si osvojit jazyk dospělých a produktivně jej užívat.

V souvislosti s tím Chomsky mluví o tom, že osvojení jazyků je situováno do konkrétní oblasti v lidském mozku, když píše: „ (...) *there is a language faculty, that is, there is some part of the mind-brain, which is dedicated to the knowledge and use of language.*“ (CHOMSKY, 2006: 3).

Jazyková schopnost (language faculty) podle Chomského představuje systém, jenž hromadí a uskládá informace. Důležitou změnou je tzv. přístup principů a parametrů (principles and parameters approach), který počítá s existencí všeobecných principů – vlastních jazykové schopnosti jako takové – a parametrů, jež jsou prostorem pro změny: „*The principles hold across languages and across constructions. (...) The parametric variations seem to be a finite space (...), there are only a finite number of possible languages that satisfy them.*“ (CHOMSKY, 2006: 14)

Existuje tedy určité množství jevů, jež jsou lidem vrozené a univerzální pro všechny jazyky světa (principy). Tyto principy se od sebe napříč jazyky jemně odlišují a dávají prostor omezenému množství variací (parametrů).⁴

Pokud poznatky generativní gramatiky vztáhneme k osvojování cizích jazyků, pro jejich osvojení je třeba osvojit si i systém daného jazyka, jen vědomé mechanické učení nestačí, nová jazyková kompetence je budována nevědomě na základě inputu a s využitím

⁴ Za univerzální princip můžeme považovat gramatický zápor – je společný všem jazykům. Co se ale liší, je umístění tohoto záporu ve větné konstrukci, které je parametrem.

univerzální gramatiky. Proces osvojování druhého (a dalšího) jazyka je podle tohoto přístupu v podstatě shodný s osvojováním prvního jazyka a také jazyková pravidla si podle něj osvojujeme ve shodném pořadí.

c. Kognitivní přístupy

Kognitivní pojetí jazyka nepojímá znalost jazyka jako vrozenou záležitost, ale schopnost založenou primárně na naší jazykové zkušenosti, učení je nazíráno jako poznávací proces a velký důraz se klade na interakci s okolním prostředím. „*Kognitivistické modely jsou založeny na předpokladu, že kognitivní procesy jsou cílené aktivity, které se nedají jednoduše popsat pomocí asociačních mechanismů.*“ (SCHWARZOVÁ, 2009: 10). M. Schwarzová poznamenává, že poznávací mechanismy nelze omezit na izolované části, behavioristické popisy jsou nedostačující, ale k důkladně rozpracované analýze mentálních struktur je třeba jazyk vnímat v kontextu dalších znalostí v mysli.

Kognitivní teorie zaměřují pozornost na fungování lidské mysli, operují se základním pojmem konceptualizace světa i jazyka, pojmají jazyk jako soustavu konceptů promítající se v naší mysli, přičemž prostřednictvím těchto uložených konceptů vnímáme skutečnost. Velmi důležitá je role kontextu, uvědomělého postoje žáků k myšlenkovým činnostem a motivace.

V oblasti kognitivní lingvistiky rozlišujeme dvě pojetí: modulární a holistické. Rozcházejí se v otázce pojetí jazyka (SCHWARZOVÁ, 2009: 39).

Modulární pojetí vymezuje jazyk jako autonomní systém, který je oddělený od dalších systémů (tuto představu lze vnímat paralelně s generativistickou oblastí LAD). Podle modulárního přístupu člověk gramatické vzorce užívá převážně nevědomě jako automatismy.

Holistický pohled nevykládá jazyk jako samostatně fungující oblast, ale jako průvodní jev kognice, snaží se tedy o nalezení a vysvětlení obecných principů (např. principu kategorizace), které by platily nejen pro jazyk, ale pro větší množství znalostí. Gramatický systém interpretuje jako výsledek komplexních konceptualizačních procesů (SCHWARZOVÁ, 2009: 43)

Toto pojetí chápe učení jako organizování znalostí a jejich přetváření do složitých myšlenkových struktur. Celý proces osvojování cizího jazyka je chápán jako stavění aparátu vědomostí, nemálo důležitou úlohu mají předchozí znalosti studentů, tzn. úspěch osvojení si dalšího jazyka je ve velké míře ovlivněn kvalitou zvládnutí prvního jazyka a uspořádáním jeho kognitivních struktur (KOLLMANNOVÁ, 2003: 52).

1.1.2 Teorie, analytické přístupy a základní pojmy uplatňované v SLA

Teorie osvojování druhého jazyka (SLA) procházely globálně prudkým vývojem, nejvýraznější proměny probíhaly v posledních šedesáti letech. Měnil se jak obecný pohled na osvojování druhého jazyka, tak i metody zkoumání procesů s osvojováním druhého jazyka spojené i názor na roli jednotlivých ovlivňujících faktorů.

Rozsah SLA lze definovat jejím předmětem, jímž jsou procesy získávání druhého, popř. dalšího jazyka; poněkud širší definici nabízí L. Selinker a S. Gass: „*It is the study of how second languages are learned. (...) It is the study of how learners create a new language system with only limited exposure to a second language. It is the study of what is learned of a second language and what is not learned; it is the study of why most second language learners do not achieve the same degree of knowledge and proficiency in a second language as they do in their native language; it is also the study of why only some learners appear to achieve native-like proficiency in more than one language.*“ (GASS; SELINKER, 2008: 19)

Nejedná se o oblast nijak úzce vymezenou, Selinker a Gass do ní částečně zahrnují i problematiku bilingvních jedinců a nastiňují také otázku důležitosti faktorů a míru ovlivnění cílového jazyka jazykem výchozím.⁵ Role výchozího jazyka v procesu SLA měla vždy významné místo, napříč různými přístupy přetrvával hlavní předpoklad, že se studenti při osvojování cizího jazyka značně opírají o své znalosti jazyka výchozího nebo jazyků výchozích.

Jako problematický lze vnímat i samotný termín osvojování/učení. S. D. Krashen, který vytvořil tzv. teorii monitoru, jíž vysvětluje, jak si dospělí mluvčí osvojují jazykovou kompetenci v druhém či dalším jazyce. Rozlišuje dva procesy: jazykové osvojování a jazykové učení. Osvojování jazyka je podle něj procesem neřízeným a nevědomým, zaměřeným na smysl sdělení, odpovídá tedy v jeho pojetí procesu osvojování prvního jazyka, kdy si dítě rovněž jazykový systém a jeho struktury osvojuje nevědomě. Narozdíl od druhého způsobu je proces osvojování pomalý a méně znatelný. Učení se cizímu jazyku je naopak proces explicitní, vědomý a zaměřený na formu. Znalost jazyka získaná vědomým učením pak funguje jako monitor, kontrola, jež se uplatňuje při revidování, korekturách, úpravách spontánní jazykové produkce mluvčího (HRDLÍČKA, 2002:33).

S Krashenovou teorií se neztotožňuje např. G. Bibeau, podle něhož není možné proces osvojování si jazyka a proces učení se jazyku klást proti sobě jako neslučitelné a nevidět mezi nimi přechod. Bibeau to vyvrací tvrzením, že je možné v lidském podvědomí najít

⁵ Mj. vyslovují otázku, jakou podobu mají vlastně pravidla v novém jazyce, zda se podobají vzorcům výchozího nebo cílového jazyka, nebo jsou to nová pravidla, neshodující se ani s jedním z nich.

podklady pro vyjadřování vědomě volených forem (HRDLIČKA, 2002:33). V práci budeme užívat označení osvojování si/ učení se cizího jazyka synonymně, protože jejich distinkce pro nás nemá přílišný význam.

a. Jazykový transfer, mezijazyk a další pojmy z oblasti SLA

V souvislosti s osvojováním si cizího jazyka a transferem (viz níže) je nezbytné zmínit i koncepci tzv. přechodového jazyka či mezijazyka (interlanguage), jejímž původcem je L. Selinker.⁶ Termín se užívá v rámci teorie chybové analýzy od 70. let, kdy se zjistilo, že jazyk je proměnlivou kompetencí a mluvčí si jej buduje zevnitř. Můžeme jej charakterizovat jako přechodový systém mezi výchozím a cílovým jazykem, přechodový jazyk přebírá některé rysy obou a má vlastní organizaci. Učení se cizímu jazyku lze potom chápat jako vytváření si přechodových jazyků za sebou, z nichž každý další se od cílového jazyka odchyluje méně (HRDLIČKA, 2002: 94).

Vědecká diskuze o transferu se v oblasti lingvistiky objevila ve studiích o bilingvistu a na poli aplikované lingvistiky, kde se k ní vyjadřoval např. R. Lado. Pojem transferu byl jedním z klíčových konceptů behavioristické teorie, jež pojímá učení se jako kumulativní proces získávání nového souboru zvyků, získávané znalosti jsou formovány předchozími zkušenostmi.

O přenosu se Lado vyjadřuje následovně: „(...) *the grammatical structure of the native language tends to be transferred to the foreign language. The students tend to transfer the sentence forms, modification devices, the number, the gender, and case patterns of his native language.*“ (LADO, 1966: 58). Takové vzorce, jež jsou si v obou jazycích podobné, budou pravděpodobně přeneseny, budou dobře plnit svou funkci a student si je lehce osvojí díky analogii ke vzorcům ve výchozím jazyku. Naopak vzorce, které jsou v jazycích více odlišné, se budou mluvčímu hůře učit, nebudou uspokojivě fungovat a jako pro studenta neproduktivní budou muset být nahrazeny (LADO, 1966: 59).

Od 60. let 20. století docházelo k novým diskuzím o roli prvního jazyka v procesu SLA, jazyk se přestal vnímat „behavioristicky“ jako systém zautomatizovaných zvyků, ale jako struktura s určitými pravidly, jež se člověk neučí pouhým napodobováním, což dokládá následující příklad:

Child: I don't see no trees.

Mother: I don't see any trees. Not no trees, any trees.

Child: No any trees. No any trees.

Mother: I don't see any trees. (GASS; SELINKER, 2008: 121)

⁶ L. Selinker kromě toho zavedl i další důležité termíny z oblasti SLA; jazykový transfer a fosilizaci.

Dítě v něm opakuje špatnou strukturu, přestože mu matka předloží správný vzorec – model napodobování zde tedy zjevně nefunguje.

Jazykový transfer velmi obecně vystihují S. Gassová takto: „(...) *second language learners often “transfer” elements of their native language (...) onto the speech patterns of the target language (...)*“ (GASS, 1983: 69). Základem je tedy myšlenka užívání výchozího či výchozích jazyků v kontextu jazyka cílového.

Za předpokladu, že ve výchozím a cílovém jazyce má mluvčí k dispozici pouze dvě volby, Selinker podává další definici: „*Language transfer may be operationally defined as a process occurring from the native to the foreign language if frequency analysis shows that a statistically significant trend in the speaker’s native language appears toward one of these two alternatives, which is then paralleled by a significant trend toward the same alternative in the speaker’s interlanguage behavior (...)*“ (SELINKER, 1983: 50).

Transfer je možné rozdělit na pozitivní a negativní (interference). Tyto termíny odkazují k tomu, zda jazykový transfer ústí ve správnost, nebo chybu. Pozitivním transferem je myšleno takové užití výchozího jazyka v jazyku cílovém, kdy je ve výsledku forma správná. Tento typ přenosu urychluje proces osvojování si cizího jazyka. Naopak při negativním transferu, jinak také interferenci, dochází k vytvoření formy, která se odchyluje od normy cílového jazyka, je tedy chybná. Dochází k přenosu špatných pravidel a znalost výchozího jazyka v tomto případě působí jako tlumící síla. Téma interference úzce souvisí s procesem SLA, v ČR ale dosud není uspokojivě rozpracováno.

J. Schachterová nepovažuje transfer za proces v pravém slova smyslu, představuje ho jako soubor omezení, který ukládá předchozí znalosti na domény (viz níže). Poukazuje na to, že je nutné ještě koncept osvojování druhého jazyka u dospělých upravit tak, aby zahrnoval přinejmenším toto: „(...) *it explicates the notion that adults learn second languages by formulating and testing hypotheses; it incorporates an adequate account of transfer; it illuminates a large array of the facts currently available to us.*“ (SCHACHTER, 1983: 99).

Studenti podle Schachterové uplatňují své hypotézy, které mohou stát za vyzkoušením, a otestují u nich možný přínos. Zdrojem těchto hypotéz jsou jednak zkušenosti a znalosti z předchozího učení podobných zadání, jednak také situace, ve které probíhá učení. Hypotézy se sdružují do skupin, jež mají jisté charakteristiky nazývané domény (domain). Domény jsou v pojetí Schachterové tímtož, co znamenají kategorie uspořádání vět v určité druhy, lexikální kategorie atp. Na základě této terminologie Schachterová rozvíjí svou vlastní teorii jazykového transferu založenou na vysvětlení konceptu učení dospělých: „*The learner infers from previous knowledge the domain within the universe from which the solution to the current*

target language problem will be taken. Then, the learner samples hypotheses from that domain.“ (SCHACHTER, 1983: 103).

Schachterová přichází s dalšími postřehy, na něž je třeba brát zřetel: do předchozích znalostí studenta je nutné zahrnovat kromě jeho znalostí výchozího jazyka také vědomosti, které má o cílovém jazyce, tedy také tzv. nedokonalé znalosti (imperfect knowledge) a předpoklady mluvčího týkající se cílového jazyka (SCHACHTER, 1983: 104)

V druhé polovině sedmdesátých let se důraz kladl na otázku, jakým způsobem a v jakých případech mluvčí užívali svůj výchozí jazyk. Koncept jazykového transferu začal být zpochybňován, začalo se uvažovat o tom, zda je užívaná terminologie adekvátní. K této otázce se ve svých studiích vyjádřil např. S. P. Corder: *„I have chosen the title of this paper deliberately, a role for the mother tongue in language learning, because I do not wish to prejudice the nature of my discussion of that role by using the term “transfer” or even less by using the term “interference”. I would like to hope that both these terms should be baned from use in our discussions unless carefully redefined.*“ (CORDER, 1983: 86).

Teorie transferu je podle Cordera příliš omezená, je zapotřebí komplexnějšího pohledu, který by navíc nebyl spojen s již překonanou teorií, tj. behaviorismem. Opuštění tohoto přístupu ale nebylo úplné, zachovala se jím užívaná terminologie, aniž by se pečlivě znovu prozkoumala a v případě nutnosti redefinovala. Pokud se tyto pojmy bez ověření budou užívat dále, budou pouze zdrojem zmatku a nejasností a také možného nepochopení mnoha komplexním procesům (CORDER, 1983: 96).

Podobně jako Corder uvažoval také Kellerman, který kvůli problémům s pojmem transfer preferoval označení „cross-linguistic influence“, jenž se dotýká širší oblasti a můžeme ho charakterizovat jako jakýkoliv jazykový vliv nejen směrem z výchozího jazyka k cílovému, ale i naopak nebo také jako vliv jednoho mezijazyka na druhý. Transfer je považovaný za podmnožinu tohoto obecnějšího procesu, kde jsou struktury ze všech sfér mateřského jazyka aplikovány na struktury v cílovém jazyce. Termín cross-linguistic influence je schopen do sebe implicitně zahrnout nejen transfer, ale také tzv. *vyhýbání se* (avoidance), *jazyková ztráta* (language loss) nebo *stupeň učení* (rate of learning) (GASS; SELINKER, 2008: 138).

Vyhýbání se je v oblasti SLA volba mluvčího použít/vyhýbnout se určité struktury při produkci řeči. Důvody k vyhýbání se jsou sporné; dosud jsme zmiňovali přesvědčení, že hlavním zdrojem vyhýbání se jsou rozdílnosti mezi výchozím a cílovým jazykem, existuje ale též důkaz o opaku, totiž o tom, že pokud jsou mezi výchozím a cílovým jazykem až příliš

velké podobnosti, student leckdy začne pochybovat o pravdivosti těchto podobností (GASS; SELINKER, 2008: 138).

Při zkoumání podmínek uskutečnění transferu se podařilo ustanovit tři hlavní faktory, které jej ovlivňují: psychotypologie daného studenta (tj. jeho uspořádání výchozího jazyka), jeho vnímání vzdálenosti mezi výchozím a cílovým jazykem a jeho znalosti cílového jazyka (GASS; SELINKER, 2008: 150).

Pojem transfer v pojetí chybové analýzy znamená pouze jeden z množství důvodů, proč u studentů dalších jazyků vzniká chyba. Chyby totiž v přístupu chybové analýzy procházejí několika fázemi zpracování: opomineme-li, že musí být nejdříve shromážděny, je třeba je označit, roztřídit podle zvoleného hlediska, analyzovat jejich zdroj a zjednat nápravu (GASS; SELINKER, 2008: 103). Kromě transferu se chybování může vysvětlit nevhodným způsobem výuky jazyka, nesprávně zvolenými strategiemi (zjednodušení, generalizace). V širším záběru se chybové analýze věnuji v oddílu c.

b. Kontrastivní analýza

Pokud je platná behavioristická hypotéza, že dochází při procesu SLA k nahrazování souboru návyků za jiný a k jejich vzájemnému mísení, je potřeba vytvořit platné popisy, pomocí kterých by bylo možné porovnat pravidla (rules) daných dvou jazykových systémů (GASS; SELINKER, 2008: 95). Proto se objevuje kontrastivní analýza a snaží se naplnit tento požadavek.

„Contrastive analysis is a way of comparing languages in order to determinate potential errors for the ultimate purpose of isolating what needs to be learned and what does not need to be learned in a second-language-learning situation.“ (GASS; SELINKER, 2008: 96)

Kontrastivní analýza nebyla od počátku jednotným přístupem, existují dvě její odlišná chápání. V Severní Americe byl hlavní důraz umístěn na jazykové učení a důvody zkoumání byly především pedagogické. Proto bývá někdy přesněji označována jako „aplikovaná kontrastivní analýza“. Evropská tradice si nevytyčila pedagogické účely jako dominantní, cílem srovnávání jazyků bylo především větší porozumění povaze jazyka a kontrastivní analýza byla považována za subdisciplínu lingvistiky.

Potřeba zaměřit se na studium rozdílů (contrasts) mezi výchozím a cílovým jazykem, aby bylo možné u studenta zabránit nežádoucím interferencím⁷, začala být zdůrazňována americkými deskriptivisty po druhé světové válce. Základem pro předcházení interferencím se stala vědecká deskriptivní analýza daného cílového jazyka a jeho porovnání se stejným

⁷ K pojmu interference se vrátíme později, prozatím postačí stručná definice interference jako užití prvků výchozího jazyka v cílovém jazyce, přičemž toto užití je jazykovou chybou.

způsobem analyzovaným výchozím jazykem studenta. Práce byly sepsány v první řadě pro pedagogické účely. Hlavním cílem detailního porovnávání systémů dvou jazyků bylo určení podobností a odlišností a následné využití těchto poznatků např. pro vytvoření odpovídajících učebních učebnic a textů.

R. Lado, jeden ze zakladatelů moderní kontrastivní lingvistiky, byl přesvědčen, že problémová místa při osvojování dalšího jazyka lze předvídat. Předpovědění dosáhneme prostřednictvím vědeckého srovnání prvního a druhého, popř. dalšího systému jazyka. Při srovnávání jazyků postupuje Lado od jazykových systémů fonologických, přes gramatické a lexikální a nakonec zapojuje také konfrontaci kulturního zázemí výchozího a cílového jazyka. Předpokládá, že vzorce, jež mohou být při osvojování daného jazyka pro studenta zdrojem těžkostí, jsou předvídatelné a lze je popsat. Sám zaměření své práce shrnuje takto:

„This book presents a fairly new field of applied linguistic and the analysis of culture, namely the comparison of any two languages and cultures to discover and describe the problems that the speaker of one of the languages will have in learning the other.“ (LADO, 1966: 7)

Ve svém výkladu Lado dále zdůrazňuje zvyk (habit), na kterém závisí užití gramatických struktur. Člověk sám si podle autora vůbec neuvědomuje sílu a komplexitu zvyku, který si vypěstoval na základě celoživotního užívání svého prvního jazyka (GASS, SELINKER, 1983: 25). Dále připomíná na již známý fakt, že gramatické struktury výchozího jazyka bývají přenášeny do cílového jazyka: „(...) *individuals tend to transfer the forms and meanings, and the distribution of forms and meanings of their native language and culture to the foreign language and culture – both productively when attempting to speak the language and to act in the culture, and receptively when attempting to grasp and understand the language and the culture as practised by natives.*“ (LADO, 1966: 2).

Tvrdí, že tendence k transferu jsou také napojené na zvyk (viz níže). Jazyk je prezentován jako soubor zvyků a učení se druhého jazyka jako tvoření nového souboru zvyků.

Hlavním zdrojem chyb v cílovém jazyku je jazyk výchozí, chyby se dají vysvětlit odlišností mezi L1 a L2, přičemž čím větší rozdíly mezi jazyky jsou, tím více chyb se vyskytne. Tento přístup dále tvrdí, že je při osvojování dalšího jazyka třeba učit se srovnáním nalezené rozdíly, podobnosti mohou být oproti tomu ignorovány (GASS; SELINKER, 2008: 97).

Přenášení struktur je opodstatnitelné tím, že se objeví prázdné místo (slot), do kterého mluvčí vkládá prostředky. Vhodných jednotek, kterými je možné slot vyplnit bez toho, aby došlo ke změně základního modelu, je ale pouze omezená množina.

Zastánci kontrastivní analýzy se rozštěpili na dvě frakce, které jsou známé pod názvy: prediktivní a vysvětlující přístup (predictive/explanatory view). Zastánci přístupu prediktivního závěry vyvozovali prostřednictvím srovnání dvou jazykových systémů. Zástupci vysvětlujícího přístupu zvolili analýzu chyb, jež se u zkoumaných studentů vyskytovaly opakovaně. Tedy praktikovali obrácený postup: nejprve se zaměřili na studenta a jeho produkci chyb a potom se pokusili vysvětlit tyto chyby na základě rozdílů mezi L1 a L2 (GASS; SELINKER, 2008: 97). Vysvětlující přístup se později stal součástí chybové analýzy (viz níže). Druhý přístup získal mezi odbornou veřejností více důvěry. Kvůli malému důrazu na studenty samotné a jejich užívání jazykových vzorců, bylo kritizováno první uchopení. Největší ztrátu však pro prediktivní verzi kontrastivní analýzy znamenalo v 60. letech napadení behavioristické teorie, o níž se metoda opírala. Došlo totiž ke změně vnímání jazyka: „*Language came to be seen in terms of structured rules instead of habits. Learning was seen not as imitation but as active rule formation.*“ (GASS; SELINKER, 2008: 97)

Kromě pohledu na jazykový systém se změnil názor i na roli prvního jazyka v procesu SLA. Výchozí jazyk je stále pro SLA důležitý, ale uznává se zároveň, že existují i jiné důležité faktory a že tedy dopady na cílový jazyk nelze zjednodušeně připisovat pouze výchozímu systému. Mezi další skutečnosti, které mají vliv na SLA, se řadí vrozené nadání, motivace a věk studenta, jeho přístup ke studiu daného jazyka, znalost dalších jazyků atp. (GASS; SELINKER: 2008, 100).

Další námitkou je, že srovnáním dvou jazyků automaticky nedojde k porovnání svou struktur, tento model je podle kritiků simplifikující. Může nastat situace, kdy v L1 existuje jedna forma, zatímco v cílovém jazyce více, v jiném případě může v jednom z jazyků struktura zcela chybět.

Navíc bylo zjištěno, že ne všechny chyby, které u studentů nastaly, byly metodou kontrastivní analýzy předpověděny. A naopak, některé předpovězené chyby se vůbec u mluvčích neobjevily. O nedostatku empirického základu metody a nutnosti ověření výsledků teoretické srovnávací analýzy mluví opět Lado: „*The list of problems resulting from the comparison of the foreign language with the native language will be a most significant list for teaching, testing, research, and understanding. Yet it must be considered a list of hypotheticalal problems until final validation is achieved by checking it against the actual speech of students. This final chcek will show in some instances that a problem was not adequately analyzed and may be more of a problem than predicted. In this kind of validation we must keep in mind of course that not all the speakers of a language will have exactly the same amount of difficulty with each problem. Dialectal and personal differences rule out such a*

possibility. The problems will nevertheless prove quite stable and predictable for each language background.“ (LADO, 1966: 72).

Z Ladova požadavku na ověřování teoretických poznatků a jejich kontrolování v produkci studentů se rozvinul nový přístup, jenž se zaměřil na chyby studentů. Touto metodou je chybová analýza (error analysis).

c. Chybová analýza

Vývoj přístupu a možnosti jeho uchopení

Tento typ lingvistického rozboru se zaměřuje na chyby, jichž se student při užívání osvojovaného jazyka dopustil. Velký nástup zaznamenala chybová analýza spolu s generativismem, chybu pojímá jako vhléd do nitra. Od kontrastivní analýzy se odlišuje v tom, že se nezaměřuje na srovnávání s jazykem výchozím, ale jazyka studenta s cílovým jazykem. Protože metoda chybové analýzy nepřisuzuje chyby pouze výchozímu jazyku, poskytuje širší prostor pro možná vysvětlení chyb. Chyby jsou považovány za důkaz stavu znalostí studenta o cílovém jazyce, přičemž k nim není třeba přistupovat nutně jen jako k výsledkům nedokonalého učení, jak zmiňují Gassová a Selinker: „(...) *it has been found that second language errors are not a reflection of faulty imitation. Rather, they are to be viewed as indications of a learner's attempt to figure out some system, that is, to impose regularity on the language the learner is exposed to.*“ (GASS; SELINKER, 2008: 102)

Základním pojmem je pro chybovou analýzu tzv. jazyková chyba (language error).⁸ Chybou je myšlena jakákoliv odchylka od stanovené vnější normy. Corder ji definuje poměrně opatrně a důsledně rozlišuje mezi „error“ a „mistake“ následovně: „mistake“ je pro něj spíše přechytnutí v jazyce, většinou jsou to jednorázové chyby (one-time-only events), mluvčí takovou chybu je schopen rozpoznat a odstranit. Termín „error“ oproti tomu označuje systematickou odchylku, k chybě tedy dochází opakovaně a mluvčí si jí není vědom. Proto se vlastně jedná o chybu pouze z pohledu učitele nebo pozorovatele, student „error“ považuje za správnou strukturu ve svém mezijazyce (GASS; SELINKER, 2008: 103).

V přístupu chybové analýzy můžeme vymežit dvě hlavní kategorie chyb: mezijazykové (interlingvální) a vnitrojazykové (intralingvální). Mezijazykové chyby mohou být připsány prvnímu jazyku, na vnitrojazykové chyby nemá výchozí jazyk vliv, k chybování dochází vlivem jevů daného cílového jazyka. Dulayová a Burtová poukazují na skutečnost, že někdy nelze chybu zařadit ani do jedné kategorie, a reagují na ni vytvořením třetí pomezí

⁸ Dále je možné se setkat s pojmem solecismus (solecism), který označuje gramaticky chybnou jednotku v řeči nebo psaném projevu.

kategorie tzv. dvojznačných/nejasných chyb (ambiguous goofs), které vznikají pro případ, že se vyskytne chyba, jež může náležet oběma kategoriím. (GASS; SELINKER, 2008: 108)

Proti chybové analýze se ozývaly hlasy kritiků především proto, že se tato metoda podle nich až příliš spoléhá na chyby a v podstatě z rozboru vylučuje ostatní informace, což je pro získání celistvého pohledu nedostačující.⁹ Dále je předmětem kritiky předpoklad této metody, že pokud dojde ke správnému užití, potom je automaticky správné i základní pravidlo.¹⁰ Původní předpoklad chybové analýzy se tedy ukazuje jako ne vždy platný. Nevýhodu přístupu chybové analýzy můžeme vidět, jak jsme již zmiňovali dříve, v jednostranné orientaci na chybné prvky v produkci studenta a upozadění bezchybných částí, které mohou být také důležité.

Taxonomie chyb

Provedení chybové analýzy vyžaduje různé postupy, z nichž nás nejvíce bude zajímat identifikace chyb. Identifikaci chyb je třeba vztáhnout k cílovému jazyku, protože během fáze učení si studenti osvojí nové vzorce, přitom však nedochází bezprostředně k zamítnutí špatných tvarů, obě varianty po určitou dobu přetrvávají vedle sebe, což způsobuje proměnlivost mezijazyka studentů. V následující fázi se přechází k odstranění nesprávných konstrukcí, tzn. teprve potom studentům zůstává pouze korektní tvar (JAMES, 1998: 94).

Prvním stadiem identifikace chyb je jejich detekce (detection), kdy si všimneme přítomnosti dané chyby. Následuje lokalizace (locating), při které se určí přesné místo výskytu chyby. Mohou se objevit také chyby, které zasahují do věty nebo rozsáhlejší textové jednotky – tyto chyby jsou nazývány globální (global) chyby. (JAMES, 1998: 93) Dalším krokem v analýze je popis chyb, přičemž systém pro tento popis musí mít podle Jamese dvě důležité vlastnosti: musí být vyvinutý a promyšlený a zároveň by měl být co nejjednodušší a nejsnáze naučitelný (JAMES, 1998: 95). Jedním z hlavních účelů popisu chyb je odhalení toho, které z nesprávností jsou stejné a které se liší. To je podle Jamese také hlavní krok ke správné taxonomii chyb (JAMES, 1998: 97). James podává výklad o několika možných systémech klasifikace a zaujímá k nim kritické stanovisko.

Taxonomie chyb, jež nedisponuje pouhým jejich seznamem (jako např. slovníky „falešných přátel“), ale uspořádána podle určitých kritérií, která mohou fungovat binárně nebo

⁹Schachter (1974) ukazuje na příkladu mluvčí čtyř národností, že správné výpovědi jsou stejně tak důležité jako chyby. Japonští a čínští mluvčí podle tradiční chybové analýzy umějí používat v angličtině vztažná zájmena lépe než perští a arabští mluvčí. Pokud se ale zaměříme i na další údaje, zjistíme, že Peršané a Arabové produkují více než dvojnásobek větných konstrukcí se vztažným zájmenem, proto je procento jejich úspěšnosti v správném tvoření těchto vět menší než u Japonců a Číňanů.

¹⁰Zde je dobrou ukázkou mluvčí, který zná v anglickém jazyce dvě možné formy slovesa (infinitivní a –ing formu), ale teprve později si uvědomuje, že některá slovesa patří k jednomu typu, a jiná k druhému.

naopak poskytují více možností.¹¹ V současné době uvažujeme o čtyřech vlivných typech taxonomie jazykových chyb, o nichž mluví mj. Dulayová, Burtová a Krashen: „(...) *two of these – the Comparative Taxonomy and the Communicative Effect Taxonomy – deal with error causes and error gravities respectively (...). For the moment we are concerned only with descriptive taxonomies.*“ (JAMES, 1998: 104). Mezi deskriptivní kategorie se zahrnuje klasifikace na lingvistickém základě a členění, které se orientuje podle změn, které oproti cílovému jazyku nastanou.

Klasifikace podle jazykovědných kategorií, ukazuje na jaké jazykové rovině (level) chyba nastala,¹² dále se upřesňuje třída, ve které se chyba vyskytla,¹³ a konkrétní stupeň.¹⁴ Nakonec je třeba určit soustavu, jež je nesprávností ovlivněna.¹⁵ Problémem této taxonomie může podle Jamese být nejasnost příslušnosti jednotek k jazykovým rovinám, kdy se není vždy možné striktně rozhodnout.

Taxonomie na základě povrchové struktury je druhým typem deskriptivní taxonomie. James považuje zvolený název za nešťastný, místo něj volí označení taxonomie podle typu úpravy (JAMES, 1998: 106). Tento termín totiž vystihuje základ klasifikace, tedy její zaměření na porovnání mezijazyka studenta s cílovým jazykem, jak by jej v daných situacích užíval rodilý mluvčí. Dulayová, Burtová a Krashen rozlišují čtyři druhy narušování správné verze cílového jazyka: vynechání, přidání, špatný výběr a špatné pořadí. James přidává ještě splývání.

Při vynechání (omission) dochází k nezařazení jednotky do větné konstrukce, ale narozdíl od elipsy jde o vynechání negramatické.

Přidání (addition) je výsledkem snahy o příliš striktní dodržování pravidel v daném jazyce. Lze vydělit jednotlivé podtypy: regularizaci (regularization), kde jde o vztažení naučených jazykových pravidel i na výjimky,¹⁶ dvojité označení (double marking), při kterém student není schopný vynechat ve specifických konstrukcích určité jednotky.¹⁷ James mezi regularizací a dvojitým označením nevidí téměř žádný patrný rozdíl, uvádí, že regularizace může být pojata jako proces nebo příčina a druhý podtyp je možné chápat jako výsledek (JAMES, 1998: 108). Poslední podskupinou je jednoduché přidání (simple addition), které zahrnuje všechny ostatní varianty přidání.

¹¹ Těchto kritérií je velké množství; můžeme sem zahrnout pohlaví, věk, národnost mluvčích, příležitosti, kontext užívání cílového jazyka (nekontrolované mluvené projevy, překlad atp.) (JAMES, 1998: 102).

¹² Např. jazyková rovina fonologická, gramatická, lexikální, textová aj.

¹³ Např. slovesa, substantiva, předložky aj.

¹⁴ Např. morfémy, slova, slovní spojení, věta aj.

¹⁵ Např. kategorie čísla, času, počitatelnosti aj.

¹⁶ Příkladem mohou být problémy s anglickými nepravidelnými slovesy (make - *maked).

¹⁷ Např.: „He doesn't *plays football.“.

Špatný výběr (misselection) se opět štěpí na několik skupin; první z nich je tzv. archiforma (archiform, jindy také známá jako overrepresentation). Jde o výběr určité jednotky k označení jiné jednotky stejné třídy.¹⁸ Dalším známým podtypem je střídání tvarů (alternating forms), volné střídání různých jednotek třídy mezi sebou.¹⁹ Možnosti utvořit chybu jsou dvě: kombinace správné a chybné jednotky nebo spojení dvou chybných jednotek. Pokud se střídají dva nebo více tvarů vyjadřujících stejnou skutečnost, mluvíme o volné variaci (free variation), pokud ale dochází ke změně na základě neshodných entit (pohlaví adresáta), volba variant je podmíněná (conditioned variation). (JAMES, 1998: 109)

Špatné uspořádání (misordering) je záležitostí sestavení jednotlivých forem v konstrukci do chybného pořadí (slovosled).²⁰ Často se problém s chybným uspořádáním vyskytuje na základě toho, že se student příliš spolehne na doslovný překlad struktury z výchozího jazyka.

Splývání (blends, jinde také contamination, hybridization, cross-association) je podle Jamese typické pro situaci, v níž se nevyskytuje pouze jedna jasně definovaná cílová struktura. Student tedy najednou aktivuje dvě (nebo více) známé struktury, z nichž každá může vyjádřit požadovanou skutečnost. Mluvčí není schopen mezi nimi vybrat, sloučí je a vytvoří chyby spočívající ve smíšení.²¹ Výsledek tohoto procesu může být trojí: část konstrukce zcela zmizí (deletion), mluvčí užije obě formy dohromady, nebo je užita pouze část struktury.

Je splývání „klasická“ chyba? Mluvčí zjevně obě smíšené konstrukce zná, ale protože na základě neznalosti pravidel užívání těchto konstrukcí a jejich možných kombinací dochází k následnému vytvoření negramatických konstrukcí, za chybu je třeba splývání považovat.

Třetí možností je komparativní taxonomie, jež vychází z porovnání chyb cílového jazyka studenta s jinou strukturou, často s chybami, které vytvářejí děti během osvojování si prvního jazyka. Rozlišuje především vývojové a mezijazykové chyby (do nich můžeme zařadit např. falešné přátele).

Taxonomie chyb podle jejich dopadu na komunikaci do popředí svého zájmu staví efekt nesprávného vzorce na adresáta. Dělí se na globální²² a lokální²³ chyby – rozdíl je

¹⁸ Např. záměna „that“ za „these“ apod.

¹⁹ Např. „I *seen him recently.“ a „I have just *saw him.“.

²⁰ James od špatného uspořádání odlišuje termín špatné umístění (misplacement), kdy jde spíše o zvyklost např. v psané komunikaci (JAMES, 1998: 110). Týká se to např. místa, na které se v dopise umístí datum apod.

²¹ Příkladem takové chyby může být spojení „according to John’s opinion“, které slučuje formy „according to John“ a „in John’s opinion“.

²² Např. chyby ve slovosledu základních větných konstituentů, špatné umístění nebo absence větných konektorů apod.

²³ Např. chyby ve flexi, zacházení se členy apod.

v tom, že zatímco globální chyby znemožňují úspěch komunikace, lokální chyby nikoliv. Ty ji pouze mírně znesnadní, protože dojde k chybě v rámci malého (a snadno domyslitelného) úseku struktury.

Kromě popsaných taxonomií chyb existují ještě taxonomie kombinované, jež spojují dvě klasifikace k vytvoření jedné s větším obsahem informací. James poznamenává, že není třeba zůstat u slučování dvou, ale bylo by možné uvažovat též o kombinaci tří taxonomií, přičemž přidání třetí by mohlo znamenat přínos především kvantitativního rázu (JAMES, 1998: 114).

Chyby lze členit i podle kritérií způsobu (modality), média (medium) a roviny (level). Metoda odkazuje k tomu, zda se jedná o produktivní nebo receptivní chování, medium rozlišuje komunikaci psanou a mluvenou. Pokud tato dvě kritéria spojíme, určíme, jakým způsobem mluvčí s jazykem pracoval (poslech, mluvení, psaní, čtení). Přidává se kritérium jazykové roviny, tj. rovina substance, textu a diskurzu. Pokud mluvčí operuje na fonologické rovině, mluvíme o chybách v kódování a dekódování, pokud se pohybuje v rovině lexikálně-gramatické, objevují se chyby v produkci a rozumění. Chyby na rovině diskurzu označujeme jako nevhodnou formulaci (misformulation) nebo zpracování (misprocessing).

Šest typů se zdvojnásobí, pokud využijeme kritérium média a vznikne následující rozdělení:

1	Errors in encoding in speaking	(Mispronunciations)	SUBSTANCE
2	Errors in encoding in writing	(Misspellings)	
3	Errors in decoding in hearing	(Misperceptions)	ERRORS
4	Errors in decoding in reading	(Miscues)	
5	Errors in composing spoken text	(Misspeaking)	TEXT ERRORS
6	Errors in composing written text	(Miswriting)	
7	Errors in understanding spoken text	(Mishearing)	
8	Errors in understanding written text	(Misreading)	
9	Errors in formulating spoken discourse	(Misrepresenting)	DISCOURSE
10	Errors in formulating written discourse	(Miscomposing)	
11	Errors in processing spoken discourse	(Misconstrual)	ERRORS
12	Errors in processing written discourse	(Misinterpretation)	

(JAMES, 1998: 130)

Každý z těchto dvanácti typů se dále klasifikuje na pět kategorií, kterým jsme se věnovali výše. Vzniká tedy 60 základních typů chyb. Nyní se budeme dále věnovat rozčlenění chyb podle tří výše uvedených kritérií.

Prvním ze čtyř typů chyb substance jsou pravopisné chyby. Obsahují interpunkční chyby,²⁴ chyby typografické, dyslektické,²⁵ tzv. zmatenosti (confusibles), kde dochází ke zmatení v důsledku podobného znění morfémů nebo slov. Nesprávná výslovnost může zapříčinit chyby ve výslovnosti a kódování,²⁶ chyby segmentální,²⁷ kombinatoriální²⁸ a suprasegmentální.²⁹ (JAMES, 1998: 140).

Při mapování lexikálních chyb je třeba počítat jednak s tím, že hranice mezi lexikem a gramatikou nejsou zcela jasné, a jednak s výskytem víceslovných lexikálních jednotek (idiomů), z nichž část je především v mluveném projevu velmi užívaná, a proto má důležité místo i při osvojování dalšího jazyka. Mezi formální chyby lexikální počítáme špatný výběr lexikální jednotky. Sem podle Jamese patří nesprávné užívání podobně znějících slov, přičemž tam, kde je špatný výběr slova způsoben podobností mezi výchozím a cílovým jazykem, mluvíme o „falešných přátelích“ (JAMES, 1998: 147). Dále vydělujeme špatně utvořená slova; jde o slova nověutvořená, která v cílovém jazyce neexistují.³⁰ Možné jsou také tzv. zkomoleniny (distortions), na jejichž vytvoření nemá podíl výchozí jazyk, ale vynechání, přidání, špatný výběr, špatné uspořádání nebo směšování (viz výše).³¹ Od formálních lexikálních chyb James odlišuje chyby sémantické/konceptuální, při kterých student užívá jednotky, jež v cílovém jazyce sice existují, ale nikoliv v požadovaném významu (JAMES, 1998: 151). Prvním typem je zmatení významových vztahů: sem zahrnujeme užití příliš obecného (superonyma) nebo úzkého (hyponyma) pojmu, užití méně vhodného kohyponyma a užití špatného slova ze souboru synonym. Dále se zde vykytují kolokační chyby, kdy se kombinuje slovo z víceslovného spojení s jinými slovy, toto spojení nemá požadovaný význam. Sem lze zařadit i tzv. irreversible binomials, tj. skupiny slov, ve kterých nelze změnit jejich pořadí³² (JAMES, 1998: 152).

²⁴ Časté je nadužívání vykřičníku, špatné užití uvozovek, nadužívání nebo naopak redukce využitá velkých písmen, ale také špatné pracování s mezerami ve složeninách: out *side, takeaway.

²⁵ Zde jde o špatný výběr ze dvou písmen (card - *kard) a špatné uspořádání (nine - *nien).

²⁶ U nich můžeme rozlišit chyby vnitrojazykové a mimojazykové. Interjazykové chyby se objevují při užívání výchozího jazyka k produkci v cílovém jazyce (užití pravidel L1 neexistujících v L2, užití grafému, který se v ale v L2 jinak vyslovuje, nebo má omezení v distribuci, tj. vztahuje se jen na začátky/konce slova). Intrajazykové chyby nejsou připisovány vlivu výchozího jazyka (častá je generalizace pravidla výslovnosti určité skupiny hlásek, spletení si homonym aj.).

²⁷ Problémy s dílčími hláskami (frikativa θ).

²⁸ Problémy s výslovností slouhláskových skupin, kdy se často objevuje tendence k jejich vynechání.

²⁹ Problémy s důrazem, přízvukem, rytmem a intonací.

³⁰ Vytvořené slovo může pocházet z výchozího jazyka, je možné přenést do L2 celé slovo a nijak ho neupravit, přizpůsobit ho výslovnostnímu systému L2 a odhadnout pravděpodobnou podobu v L2, nebo doslovně přeložit výraz z L1 (kalkování).

³¹ Např.: vynechání:resi(s)t; přidání:di(n)ing room; špatný výběr – *amating:amazing; špatné uspořádání – *littel:little; směšování – *depths (deeps+depth).

³² Např. fish and chips.

Gramatické chyby zahrnují chyby v morfologii, syntaxi, diskurzu, pragmatice a recepci. Morfologické chyby je možno rozdělit na jmenné, verbální, adverbialní a adjektivní morfologické chyby.³³ V syntaxi chyby ovlivní jednotku delší než slovo, objevují se chyby ve struktuře frází, vět a nadvětých úseků, u nichž nejvíce chyb bylo vytvořeno vynecháním. V rovině diskurzu se vyskytují chyby v koherenci textu; jednak v koherenci tematické, která vyžaduje jednotky vhodné k určitému tématu, jednak ve vztahové koherenci, kde je stěžejší návaznost a provázanost textu, a nakonec v koherenci sekvenční, ve které je důležité správné uspořádání obsahového plánu (JAMES, 1998: 162). Pragmatika vyděluje jako chyby tabu nebo hodnoty, kde nejde mluvčím o správnou informaci, ale jednají tak, aby se adresát cítil dobře. Pragmatické chyby se objevují v případě, že mluvčí špatně dekóduje pragmatickou platnost zprávy. Poslední složkou gramatických chyb jsou chyby v recepci, kde dochází k nesprávnému porozumění nebo interpretaci textu.

V této práci budu užívat první nabízené dělení chyb podle jazykových rovin (Linguistic category classification). Domnívám se, že tato klasifikace nabízí nejpřehlednější a nejjasnější organizaci nasbíraných chyb, protože dělení jazykových rovin je vesměs všeobecně akceptované a má pro účely práce dostatečně jasné ohraničení (i když i zde bude třeba některé roviny specificky vymezit). Přestože jazykovou rovinu chápu jako poměrně širokou oblast, bude stačit rozdělení chyb na základě jednoho kritéria. Pro výzkum nepotřebujeme blíže specifikovat typ chyby (resp. typ narušení jazyka), jsem přesvědčena, že problém nerodilého mluvčího bude vymezen s dostatečnou přesností.

³³ Jmenná – two car*; verbální – *bused; adverbialní – soon*ly; adjektivní – good*er.

2. CÍL, PRACOVNÍ POSTUP, CHARAKTERISTIKA MATERIÁLU

2.1. Upřesnění cíle

Po stručném uvedení do problematiky osvojování jazyka se pokouším odpovědět na otázku možného vlivu prvního jazyka (ruština) na osvojení jazyků dalších (čeština) a zkoumám též možné rozdíly v efektivitě osvojování napříč jazykovými rovinami, tj. v závěru své práce vyhodnocuji, zda je možné mluvit o tom, že některá jazyková rovina je pro našeho mluvčího snadno osvojitelná, zatímco jiná nikoliv. Jedním z cílů bakalářské práce je celkové vyhodnocení jazykové kompetence zkoumaného mluvčího v češtině. Existují u našeho mluvčího určité jazykové odchylky, jež by se daly aplikovat obecně na mluvčí s ruštinou jako výchozím jazykem?

Pomocí metody chybové analýzy hledám, klasifikuji a komentuji odchylky v češtině nerodilého mluvčího a následně provádím pokus o vysvětlení chyb především s ohledem na mezijazykový transfer.

2.2. Postup práce

Předmětem analýzy je několik mluvených a psaných projevů jednoho nerodilého mluvčího češtiny (viz s. 31). Projevy jsou zpracovány metodou chybové analýzy se zaměřením na faktory ovlivňující tvorbu chyb, přičemž zvláštní zřetel je brán na možný vliv jazykového transferu.

Při vyhodnocování a klasifikaci jsou samostatně vyděleny kapitoly podle jazykových rovin, ve kterých se chyby vyskytnou: rovina formální, do níž řadím chyby pravopisné a hláskoslovné, dále morfologická, lexikální a syntaktická úroveň. Kromě již zmíněné klasifikace chyb se pokouším také o jejich možnou interpretaci se zaměřením na transfer.

V rámci každé lingvistické roviny souběžně s chybami stručně vykládám vztahy mezi českým a ruským jazykem, jež by mohly tvorbu chyb u mluvčího ovlivnit, také se krátce věnuji častým problémům rusky mluvících studentů s češtinou. Zdrojem k teoretickým vsuvkám je *Příruční mluvnice ruštiny 1 a 2* (1976, 1979) a *Interference v ruském lexiku* (Zimová a kol., 1967), avšak vzhledem ke stáří těchto publikací nahromaděné informace srovnávám ještě s dalšími zdroji, které budou uvedeny. Do přehledu za značkou # uvádím také chyby, jichž se mluvčí v materiálu přímo nedopustil, nicméně běžně se objevují v jeho projevu.

K analýze byly vybírány pouze systémové chyby, nikoliv tedy nesprávnosti vzniklé nepozorností či přepisem/přeřeknutím. Mohou být zmíněny také chyby, jež se v příložených materiálech nepodařilo zachytit, nicméně mluvčí se jich v češtině často dopouští a mohou tedy sloužit jako vhodné doplnění profilu mluvčího.

2.3. Jazyková biografie mluvčího

Alexey Drygin se narodil 6. 2. 1987 v Kazachstánu (Aktobe). Rodiče jsou kazachstánské národnosti, Alex usiluje už několik let o získání českého občanství, ale formálně je stále Kazachem. Do České republiky se přistěhovala nejprve jeho prababička, zde žila až do první světové války, během které se vrátila zpět do Kazachstánu. Tam její rodina zůstala až do července 1999, kdy se Alex s rodiči a bratrem vrátil v rámci programu Návrat domů organizace Člověk v tísni vlakem do Čech. Od té doby v Čechách všichni zůstali, podle svých možností občas navštíví ostatní příbuzné v Kazachstánu.

Jeho mateřským jazykem by měla být kazaština, ale on sám za svůj rodný jazyk označuje ruštinu (viz níže). Pro potřeb školní výuky se také užívala ruština.

Po náboženské stránce je Alex zástupcem pravoslavné víry s tím, že po přistěhování se do Čech si svou víru zachoval, i když ho české prostředí ovlivnilo v uvolněnějším postoji k náboženství.

Po příjezdu do Čech měl Alex nulovou slovní zásobu, hlavním dorozumívacím prostředkem mu byla ruština a (jako dítěti) mimika. Celé letní prázdniny před nástupem do školy v místní vesnici byl intenzivně doučován. Jak říká sám, toto doučování pro něj bylo velmi přínosné a navíc mu ještě pomohlo přátelství s českým sousedem, s nímž si prohluboval svou znalost češtiny v neformální oblasti.

Základní školu navštěvoval kvůli jazykovým handicapům na doporučení od 4. třídy a od svého nástupu do školy v Mukařově začal užívat k dorozumívání výhradně češtinu. Společně s českými spolužáky si začal bez rozdílu osvojovat anglický jazyk, jenž se učil i v Kazachstánu, ale kvůli zdejší nedůsledné výuce spadl pod skupinu začátečníků. Po ukončení ZŠ se Alex vyučil autoklempířem a úspěšně dokončil nástavbu v oboru podnikání. Maturitu skládal v roce 2009, přičemž zkouška z českého jazyka byla omezena na literaturu, jazykovou část jakožto cizinec absolvovat nemusel.

Pokud jde o pracovní příležitosti, Alex využíval hlavně různé brigády, prováděl administrativní práce, snažil se ještě zlepšit svou pozici vyšším vzděláním a absolvoval několik rekvalifikačních kurzů pro terapeuty, na jejichž základě dostane živnost a chtěl by podnikat jako instruktor různých forem cvičení.

Alex používá aktivně ruský jazyk, český jazyk, vzhledem k absolvování několika trenérských kurzů ovládá odbornou latinskou terminologii, začíná se učit angličtině, rozumí slovenštině.

Slovní zásobu si Alex rozšiřoval především komunikací, ale také se snažil číst české knihy. Nejprve to byly dětské knihy, později časopisy o fotbale a na střední škole se Alex seznamoval s českou i světovou beletrií. Poznávání české literatury a kultury obecně Alexe bavilo.

V současné produkci řeči se u Alexe ruská slova stále objevují, jeho rodiče totiž doma mezi sebou mluví rusky, i když češtinu ovládají. Alex se snaží používat češtinu, ale i přes svou snahu ruské prvky stále vkládá do projevu.

V práci a mezi přáteli Alex používá neformální mluvu, která se asi nejvíce blíží obecné češtině. V komunikaci s přáteli přes sociální síť (facebook) používá spíše češtinu, občas také ruštinu, pro tu však neužívá azbuku, ale latinku.

Alex má podle svého mínění největší problémy se slovosledem a gramatikou, se kterou se při svém projevu příliš „nezatěžuje“, během prvních let v ČR se hodně potýkal s háčky. Zapomněl vyjmenovaná slova, takže problémové bývá určování i/y, dále se potýká s diakritikou a pauzováním. Pokud jde o lexikální zásobu, můžeme ji prohlásit za velmi bohatou, výjimečně se objeví slovo, jemuž Alex nerozumí nebo jej chápe špatně, většinou se jedná buď o dialektismy, hodně formální nebo cizí slova.

2.4. Současná situace kazaštiny a ruštiny

Mluvčí se v rodném Kazachstánu dorozumíval pomocí ruštiny, kazaštinu podle vlastních slov nikdy neovládal na takové úrovni. Rusky zde mluví většina obyvatel, ruská menšina je poměrně silná (25%). Kazaština byla považována spíše za jazyk lidový, což se ale v posledních dvou desetiletích začalo měnit, kdy začala být opět zaváděna i do škol.

Situace těchto dvou jazyků je ošetřena tzv. Zákonem o jazycích z roku 1997, který vymezuje zvlášť *státní* a *oficiální* jazyk. Za státní jazyk je označena kazaština, ale podle Ústavy Kazachstánu je možné vedle kazaštiny ve státních organizacích a samosprávných orgánech užívat i ruský jazyk. Chápání těchto jazyků je v rámci zákona podána jako rozdělení funkcí: kazaština je především projevem národnosti, ruština je jazykem vzdělání.

Od roku 1999 byl spuštěn program, který má kazaštinu znovu zviditelnit a postarat se o rozšíření jejího užívání. I přes tuto snahu se ale rusky dorozumívá téměř každý obyvatel Kazachstánské republiky, oproti tomu jen zhruba 50% obyvatel kazašské národnosti (cca 5 mil) je schopna mluvit kazašsky. Pokud nás bude zajímat celkové zvládnutí jazyka, zjistíme, že z 5 mil lidí mluvících kazašsky opět jen polovina ovládá knižní podobu kazaštiny.³⁴

³⁴ Ministerstvo zahraničních věcí ČR [cit. 2012-03-29]. Dostupný z WWW: http://www.mzv.cz/jnp/cz/encyklopedie_statu/asie/kazachstan/index.html.

2.5. Charakteristika materiálu

Mluvené projevy byly pořízeny ve formě nahrávek v rozmezí během března a dubna tohoto roku, přičemž většina z nich vznikla výhradně pro účely práce. Záznamy byly nahrávány na diktafon a průměrně trvají cca 10-15 minut, vzhledem délce záznamů jsou v některých případech transkribovány jen vybrané části. Nahrávka č. 1 zachycuje spontánní rozhovor našeho mluvčího s dobrým přítelem, v mluveném projevu č. 2 mluvčí sám reflektuje svůj vztah k českému jazyku. Nahrávka č. 3 zachycuje některé nejsilnější zážitky v dosavadním životě mluvčího. Poslední příspěvek č. 4 je záznam monologického charakteru, ve které mluvčí představuje fitness širšímu okruhu lidí ve formě formální přednášky.

Pro mluvené projevy nevolím fonetický přepis, protože jej v tomto případě považuji za zbytečně komplikovaný v oblasti výslovnosti, což by mohlo vést k možným problémům se srozumitelností. Rozhodla jsem se využít pravidla pro přepis mluvené češtiny užívaná v korpusu DIALOG, jehož autory jsou P. Kaderka a Z. Svobodová.³⁵ Transkript má být v tomto provedení dobře čitelný, neužívá zvláštní fonetické znaky a přepisuje se pomocí obvyklého souboru písmen. Přepis bude prováděn na základě gramatických pravidel a zachytí odchylky od správného způsobu užívání. Jako odchylky zachycuji také Alexovo krácení hlásek, v některých případech též měkčení (kdibych) a časté varianty jako např. protže/prože místo protože.

Psaných textů je celkem šest, většina z nich má v ručně psaném originálu rozsah 1-2 strany A4. Texty č. 5, 6 a 7 jsou tematicky zaměřené neformální projevy. Text č. 8 a 9 obsahují pokus o formálnější vysvětlení některých fitness metod, vznikly pro pracovní účely Alexe Drygina. Text č. 10 je delším dopisem blízkému příteli z cest a v posledním projevu č. 11 se mluvčí snaží napsat motivační dopis pro přijetí do zaměstnání. V analýze nebudu pracovat s originálními ručně psanými texty, ale s jejich přepisy do počítačového programu Word. V některých nejasných případech uvádím do textu vedle sebe obě varianty (např. při nejistotě při volbě písmena nebo jeho délky), v několika případech se objevují také škrtnutá slova, jež jsou uvedena též.

Všechny projevy byly psány bez použití slovníků, učebnic, mluvnic nebo automatických oprav v počítačových programech, mluvčí čerpal pouze z jazykové vybavenosti v češtině.

³⁵ Kaderka, P.; Svobodová, Z. 2006. *Jak přepisovat audiovizuální záznam rozhovoru? Manuál pro přepisovatele televizních diskusních pořadů* [online]. [cit. 2012-04-26]. Dostupný z WWW: <<http://ujc.dialogy.cz/?q=node/89>>.

Značky užívané v transkriptech mluvených projevů

Intonace:

- Klesnutí: .
- Mírné stoupnutí: ,
- Stoupnutí: ?

Mluvčí:

- AD: Alex Drygin
- M1: další mluvčí

Doplňovaný komentář: ((smích)), ((zakašlání)), ((nádech))

Hesitační a responzní zvuky: ee, eee, ehm, hmm

Pauzování: podle délky pauzy (.), (..), (...)

Protáhnutí hlásky: no:

Nedokončení slova: nemůž- teda nechce přijít

Nesrozumitelný výraz: ()

Špatně srozumitelný, předpokládaný výraz: (todlencto)

Zdůraznění slabiky/slova: nechci

3. ANALÝZA CHYB V PÍSEMNÝCH A MLUVENÝCH PROJEVECH

3.1. Formální chyby

Při rozdělování chyb podle jazykových rovin vzniká problém v oblasti hláskoslovné a pravopisné. Na hláskoslovné chyby totiž mnohdy ukazují i některé odchylky pravopisné, vztah mezi pravopisnou a zvukovou rovinou jazyka je mnohdy velmi blízký (označování délky má přímou souvislost s pravopisem). Proto jsem pro obě kategorie zvolila zastřešující označení formální chyby, kam budu zahrnovat odchylky potencionálně hláskoslovné i potencionálně pravopisné s možnostmi jejich propojení.

3.1.1. Hláskoslovná rovina

Hláskoslovné rovině je třeba při výuce cizího jazyka věnovat maximální pozornost, protože právě v této oblasti se rodí základní problémy spojené s velmi silným vlivem výchozího jazyka studenta (BALKÓ; ZIMOVÁ, 2005: 9). Předpokládám, že v případě ruštiny bude tento vliv značný, protože se jedná o slovanský jazyk, tedy řeč v mnohém podobnou češtině. Takové podobnosti našeho mluvčího mohou vést k aplikování pravidel ruštiny na češtinu v přílišné míře. Vliv nepůsobí výlučně na hlásky nebo hláskové skupiny, ale komplexně na práci mluvčího s melodií a zvukem českých vět.

Pro naši práci je nejdůležitější odlišností ruského samohláskového systému rozdíl ve využívání kvantity vokálů. V češtině je délka významotvorná (*kupuji-kupují*), v ruštině oproti tomu slouží jen jako průvodní jev přízvučných samohlásek v otevřených slabikách (přízvučné samohlásky v zavřených slabikách a nepřízvučné samohlásky jsou krátké).

Pokud srovnáme český souhláskový systém s ruským, odhalíme následující rozdíly:

1. Ruský jazyk disponuje více měkkými a tvrdými párovými fonémy – má 15 dvojic: *b'-b, p'-p, m'-m, v'-v, f'-f, d'-d, t'-t, n'-n, z'-z, s'-s, l'-l, r'-r, g'-g, k'-k, ch'-ch* (čeština pouze páry *d-d', t-t'* a *n-ň*).
2. V ruštině se často vyskytují párové fonémy jednoduché a zdvojené i uvnitř slov (*ccópa spor – cópa smetí* 2. sg.), v češtině jen na hranici morfémů (*nej/jasnější – nejasnější*).
3. Ruština nemá dvojhlásky a slabikotvorné konsonanty (čeština *r, l, m: vlk*). Vzhledem ke své slabikotvornosti sonory *r, l* a *m* znělost v češtině neztrácí. V ruštině dochází ke ztrátě znělosti i u sonor *r, r', l, l', m, m', n, n'*.
4. Ruský hláskový systém neobsahuje hrtanové *h* (zůstalo praslovanské *g*) a kmitavé *ř* (v češtině *h* z *g, ř* z měkkého *r*).

(HAVRÁNEK a kol., 1961: 28)

V ruštině je zřetelný rozdíl mezi i/y, litery jednoznačně odděluje i výslovnostně (И/Ы). Tento nesoulad s českou výslovností způsobuje nesnáze při osvojování českého pravopisu (viz 3.1.2.).

Dále se v ruštině nevokalizují neslabičné prepozice к, с, в (české k, s, v, z): jako doklad lze uvést např. ruské в водѣ místo českého *ve vodě*.

Ruský slovní přízvuk je v kontrastu s českým, jenž je ustálen na první slabice slova, pohyblivý, může stát na libovolném místě (poměrně zřídka se hlavní přízvuk přesouvá na původní předložku. Dále je narozdíl od českého přízvuku silnější, také dynamičtější a především významotvorný: (мýка muka – мыка mouka), takže jeho místo závisí na významotvorné vlastnosti (ZIMOVÁ; BALKÓ, 2005: 36).

Pokud budeme mluvit o přízvuku větném, oba jazyky se celkem shodují v tom, že jej často nese poslední slovo věty, při citovém zabarvení výpovědi i několik slov.

Se zřetelem na vliv výchozího jazyka jsem shromáždila chyb mluvčího do tabulky 1 na následující straně:

Typ chyby	Psané texty	Mluvené projevy
kvantita vokálů	začít, tím, na začátku, mam, zahadnej, doufam, vratili, <u>znaš</u> , dnešní, psani, měsíc, nas, muže, říct, brat, vice, osobni, duraz, spravneho, drženi, účinku, <u>vysoky</u> , <u>stredni</u> , fouka, teším, čeka, nejtežší, připadne, mej se, školicich programu, účiny, prvni, odjížděl, dali, špatne, zadniho, důležité, hlavní, cvičení, vytažení, přetižena prodloužení: uvídím, bólest, #bóli	<u>příroda</u> , chodi, bez lidi, rozumíš, prujem, lečí, schopne, <u>nepomaha</u> , neni, nema, co se tyče, říkám, řeši, dražší, mit, lepší, <u>koženy</u> , nema, uvídiš, viš, stal, ruši to, úředníka, pisemky, jiny, žadnej, pismo, <u>ruskymi</u> , muj, odvodi, nejoblíbenější, <u>druhym</u> , posledni, voni to, <u>spat</u> , přezdivka, takovyho, fyzicka, zkušební, budiček, deset kilometru, malem, #dívá
volnost přízvuku	Pouze mluvené: <u>pomalu</u> , <u>jakoby</u> , <u>vypadnout</u> , vybaveni, <u>boty</u> , <u>nepotřebuju</u> , <u>upravili</u> , z evropy, gram <u>atiku</u> , autom <u>aticky</u> , nelak <u>alo</u> , <u>mapu</u>	
změkčování konsonantů ve výslovnosti	Pouze mluvené: [kdibych], [chiba], [vysoki]	
nevokalizace prepozic	Pouze mluvené: s zbraňma, #v městě, #z staryho	
vynechání hlásek	zajimosti, fizio <u>terapeuckym</u> , thorloni (thorakální)	protže, prože, absolal
záměna hlásek	neihorši, detsvti, pařadne, pozděje, kompinzovat, přeferuju, nebospeční, obsolvoval, medvitky, hnet, z jinych třit, potkontrolou, skodli	měcíc, pahorky (pohorky), s tima, hrubči (hrubší), kuldury
nesprávná výslovnost	řek	fak, sme, sem, dyž, ste, pučit, voni, přečet, supr, eště, deš, pudu, de, nešáh, přimačk
záměna ů	Pouze mluvené: zpusob, #duvody	
vynechání zdvojených fonémů	nejjednoduši	#nejižnější
dělení slov	Pouze psané: #metr	

Tab. 1

Jak již bylo zmíněno výše, ruský přízvuk je volný v tom smyslu, že teoreticky může připadnout na jakoukoliv slabiku slova, ale na druhou stranu je determinován svojí významotvornou úlohou. Rozdíly mezi ruštinou a češtinou v uchopení přízvuku znamenají pro studenty obtíže při určení a psaní délek, i náš mluvčí se při psaní často přiklání a tomu, co slyší, problém je ale v tom, že je z výchozího jazyka navyklý na razantnější rozdíly v kvantitě. Alex zachycuje i nepatrné zkrácení vokálů, k němuž celkem běžně dochází u rodilých mluvčích češtiny při nedůsledné výslovnosti (rodilý mluvčí to většinou nezaregistruje).³⁶

Kvantita vokálů je v Alexových písemných i mluvených projevech nejnápadnější. Krácení samohlásek se objevuje sice více v nahrávkách, ale psané texty jsou oproti mluveným o něco kratší, tím se poměr vyrovnává. Alex zkracuje vokály bez ohledu na typ projevu. Ve většině případů se zřejmě jedná o nahodilé krácení. Důkazem toho může být slovo *viš*, které se v textech s variantou *viš* střídá, není zde žádná pravidelnost, ani jedna z možností výrazně nepřevažuje nad druhou.

Za chybu, kterou mluvčí dělá opakovaně (přestože se v textu objevila pouze jednou, běžně se jí mluvčí dopouští), lze považovat např. prodloužení samohlásky ve slově *uvídím*, které se vyskytuje poté ještě ve tvaru *uvídiš* (podobným příkladem je *bólest* nebo *bóli*). Vznik této odchylky je ovlivněn ruským přízvukem; v ruštině by totiž na této slabice byl položen přízvuk, proto zde při snaze produkovat českou větu s největší pravděpodobností dochází k prodloužení vokálu *i* na *í*. Opačný proces, zkracování, je systematicky užíván mluvčím ve slově *díva*. Tento tvar lze vysvětlit přítomností nepřízvučné slabiky, potom se kvantita ztrácí.

Při bližším zkoumání textů se objeví několik případů zkrácených vokálů, jež se objevují pravidelně a jsou vysvětlitelné vlivem ruského přízvuku: takové chyby jako *kamaradi*, *přezdivka* či spojení *pět kilometru* a *školicich programu* mohou být důsledkem skutečnosti, že v ruštině může být přízvučná pouze jediná slabika ve slově. Pokud náš mluvčí položí důraz na první slabiku, jak je pro češtinu typické, už nevyslovuje délky u následujících slabik.³⁷

Ve slovech jako *nevím*, *říkal* apod. se jedná spíše o prvky obecné češtiny, které rozhodně nejsou v Alexově projevu ojedinělé. Prvky obecněčeského dialektu vkládá i do formálních projevů, navíc jeho tempo řeči je vysoké,³⁸ část zkracovaných slov je tedy třeba přičítat rychlé řeči mluvčího.

³⁶ Přízvučné slabiky se v ruštině vyslovují silněji a nepřízvučné s menším zesílením hlasu než v češtině. Proto je náš mluvčí při poslechu velmi citlivý i na sebemenší rozdíl.

³⁷ Délku si náš mluvčí zřejmě spojuje s přízvukem, ví, že čeština má přízvuk na začátku slova, ale také je ovlivněn pravidlem jednoho slovního přízvuku v ruštině – následkem smíšení dvou známých pravidel vzniká chyba.

³⁸ Desetiminutové nahrávání by transkribované mělo rozsah cca 6 A4 stran.

Některá slova bez odpovídajících délek, která se objevují v textech a prepisech (*příroda* – природа [priroda], *spat* – спать [spat']), by bylo možné považovat za následek přílišné podobnosti české a ruské výslovnosti.

Alexova občasná měkká výslovnost hlásek u koncovky *vysoky* [vysoki] (высокий [vysokij]) se opět zdá být důsledkem měkkosti výslovnosti ruské. Ruština zřejmě ovlivnila také vyslovování změkčených souhlásek (tentokrát se vyskytují přímo v kořenu slova) ve slovech *kdybych* [kdibych] a *chyba* [chiba], protože Alexův výchozí jazyk má k dispozici 15 opozic měkkých a tvrdých konsonantů. Našemu mluvčímu se nejspíš v některých případech nedaří nechat souhlásky „ztvrdnout“. Zdá se, že i zde je Alex příliš citlivý na vnímání tvrdosti a měkkosti (i/y) a registruje i drobné odlišnosti, kterých si rodilý mluvčí většinou nevšimne a nepřikládá jim (narozdíl od našeho mluvčího) důležitost.

Tři uvedené příklady neprovedené vokalizace prepozic (*s zbraňma*, *#v vodě*, *#s sestrou*, *#ve zemi*) odkazují zcela jistě k výchozímu jazyku mluvčího: vycházejí z ruských ekvivalentů jako např. в воде [v vodě] ve vodě. U našeho mluvčího jsou docela běžné jak v písemném, tak ústním projevu. V ruštině neslabičné předložky vokalizaci nepodléhají, naopak pro češtinu je tento proces typický. To ale neznamená, že mezi jazyky v tomto ohledu neexistují shody. Vokalizace v ruštině i češtině probíhá před souhláskovými spojeními, které začínají na jiné souhlásky než *к, с, в* (*к, с, в, з*). Je však otázkou, zda to, že je vokalizace v určitém případě v ruštině možná, ale v jiném ne, nezpůsobuje u Alexe zmatenost a následné chybování při vlastní produkci. Tendence k nadměrnému vkládání vokálů k prepozicím jsem u svého mluvčího nezaznamenala.³⁹

Ve vynechávání hlásek v Alexově projevu jsem nezaznamenala žádnou výraznou systematickosti, v mluveném textu se sice opakuje chybná výslovnost *protže*, *prože* a *#nákej* tu ale považuji spíše jen za vliv rychlé řeči nebo pro Alexe typické nedbalé výslovnosti, stejně tak to platí u jednoho výskytu slova *absolal*. Pokud jde o odchylky v psaných textech, ani u nich nenacházím opakující se chybu. Objevují se slova jako *zajimosti*, *fizioterapeuckym* a *thorloni* (míněno thorakální). V posledním případě jako důvod chyby shledávám v tom, že se jedná o latinský odborný výraz, který mluvčí chápe, nicméně mu dělá problémy jeho české ohýbání.

Kromě vynechávání hlásek, které je tedy způsobeno vysokým tempem řeči mluvčího, se objevuje ještě nesprávná výslovnost některých slov jako *fak*, *sme*, *sem*, *dyž*, *ste*, *pučit*, *voni*, *přečet*, *supr*, *eště*, *deš*, *pudu*, *de*, *nešáh*. Je vesměs ovlivněná nespisovnou obecněčeskou

³⁹ I když by takové zjištění nebylo nemožné: ruština má dvě vkladné samohlásky (*e, o*), zatímco čeština jen jednu.

výslovnostní variantou, již mluvčí běžně užívá, a v drtivé většině případů je zaznamenávána v mluvených projevech Alexe, v psaných projevech se snaží o větší formálnost a v příložených materiálech jsem našla jen jeden příklad nedbalé výslovnosti (*řek*). Z dalších prvků obecné češtiny Alex užívá vkládání protetického *v* před vokály (*#vokno*, *#vodešel*).

Případy zaměnění některých hlásek se celkem často u Alexe objevují, v materiálech jsou většinou pozorovatelné jen v jednom případě, ani v normálním mluveném projevu mluvčího se s nimi běžně nesetkávám. Slova *detsvti*, *nebospeční*, *pařadně*, *kuldury* považuji pouze za přechytnutí (v posledním případě se mluvčí bezprostředně po vyslovení chybného tvaru sám opravil). Dále se Alexovi často stává, že jemu méně známé české slovo nahradí nějakým paronymem (*pahorky* místo *pohorky*, *#škrpál* místo *krpál*) nebo zamění hlásku v cizím slově (*kompinzovat*, ale srov. компенсировать [komp̩ncierovat]).

Nikdy jsem se u Alexe nesetkala s komplikacemi při tvoření a užívání specificky české hlásky *ř*, která dělá cizincům učícím se česky velmi často problémy. Naopak mluvčí sám tvrdí (viz mluvený text č. 2), že je to jedna z jeho oblíbených hlásek, již se snadno naučil a rád ji užívá. Bezchybně vyslovuje slovo *řeřicha* a dokonce se dá říct, že nejenže s tímto konsonantem nemá problémy, ale dokonce jej vkládá i na místa, kde by se vyskytovat neměl (nahrazuje jím především *r*): typickým příkladem je slovo *přerferuju*. Chybění *ř* jsem zaznamenala pouze v jednom případě (*briška*), navíc ho pokládám za přechytnutí, protože jinak mluvčí slovo produkuje ve správné variantě.

Slovní přízvuk v Alexových projevech je po vzoru ruského jazyka pohyblivý, o něco častěji jej klade na předposlední slabiku slova (*pomalu*, *vypadnout*, *vybaveni*), přičemž v tom případě často dochází ještě k prodloužení výslovnosti vokálů, jako je to ve slově *gramatiku* [gramátiku], nebo naopak k jejich zkrácení: *nelakalo* [nelakalo]. Typicky český důraz na první slabiku slova se mluvčímu podařilo vložit především do kratších (tedy jednodušších) slov, která neobsahují dlouhé vokály: *boty*, *mapu*, málokdy však dochází k přesunu přízvuku ze substantiv na jim předcházející původní předložku. Pro češtinu je takový přesun typický (na poli), v ruštině se jedná spíše o výjimku. Zde je vliv výchozího jazyka zřejmý.

Pokud jde o Alexovu intonaci a užívání pauz, vyvodila jsem z textu závěr, že náš mluvčí pauzy příliš neužívá (což opět přisuzuji rychlému tempu řeči). Někdy, vesměs u kratších slov, dochází i ke smíšení (*mamtu* místo *mám tu*, *mimoni* místo *mimo ni*, *semi* místo *se mi*). V emocionálně zabarvených projevech (text č. 3) se pauzy vyskytují méně, řeč je rychlejší a o trochu častěji má intonace stoupavý charakter.

Pokud má náš mluvčí na konci řádku rozdělit slova na slabiky, u některých z nich se pravidelně vyskytuje problém. K takovým slovům patří např. slovo *metr*, které Alex

namáčkne na konec řádku celé nebo jej umístí opět vcelku na nový řádek, ale nerozděluje jej. Tato skutečnost samotná ještě neznamená chybu, když je ale mluvčí vyzván, aby daná slova rozdělil na slabiky, slovo *metr* zůstane nerozděleno. Zde je opět pravděpodobný vliv výchozího jazyka, protože ruský ekvivalent метр je považován za jednoslabičný. Mluvčí zřejmě pravidlo aplikoval i na češtinu.

Mluvčí ve svém projevu občas vynechá zdvojené fonémy (*#nejižnější* místo nejjižnější), někdy dokonce i několik v rámci jednoho slova (*nejjednoduši* nebo *#nejjednoduši* místo nejjednodušší). Údajně neregistruje zdvojení konsonantů na začátku slov, je ze svého původního jazyka zvyklý zdvojovat hlásky ne pouze mezi dvěma morfémy, ale hlavně uvnitř slova. Protože se v ruštině setkával spíše s variantou, která v češtině není k dispozici, je možné ovlivnění při zdvojování hlásek v češtině. Přesto jde o nejasný problém, podle předpokladu většího využití pérových zdvojených fonémů v ruštině by bylo u mluvčího pravděpodobnější přílišné užívání zdvojování, které jsem ale nezaznamenala.

Posledním bodem, kterému je třeba se věnovat, je Alexovo důsledné vyhýbání se liteře *ů*. Sám nechápe, jakou má v češtině funkci a čím se liší od více užívaného *ú*. Alex ve svých projevech *ů* nahrazuje většinou krátkým *u* (*jedincu*), občas *ú*. Ruština dvě varianty dlouhého *u* neposkytuje, má klasický znak У [u], ten je dále možné o něco prodloužit pomocí ruského Ю [ju]. Nepřítomnost podobné hlásky v ruské abecedě může být příčinou nesnází s jejím užíváním při produkci v češtině.

3.1.2. Pravopisná rovina

Jednomu morfému zpravidla v ruštině, stejně jako v českém pravopisném systému, odpovídá jedno písmeno. Protože v mluvčí je zvyklý na shodné podoby morfémů a dva jazykové systémy se v tomto ohledu příliš neliší, nebude takhle oblast podle mého názoru na odchylky příliš bohatá.

Azbuka, jejímž základem je cyrilice, má v současnosti 31 písmen (česká abeceda disponuje 42 literami), k tomu má jeden tvrdý (Ђ) a jeden měkký znak (Ь), přičemž tyto dva znaky v ruštině neoznačují žádnou hlásku. V ruštině se sice objevuje litera x, ta se ale vyslovuje [ch], hrtanové *h* ruský hláskový systém neobsahuje (na jeho místě se zachovalo staré *g*). Tento rozdíl by mohl poznamenat produkovaná slova. Ruská abeceda dále neobsahuje dvojhlásku *ou* ani žádnou jinou (*ou* je v češtině velmi využívaná dvojhláska) ani konsonant ř.

Jedním z nejobtížnějších rozdílů mezi českou a ruskou gramatikou je ruské rozlišování *i/y* ve výslovnosti (viz výše). Ještě o trochu měkčeji než české *i* se vyslovuje ruské И, Ъ je mnohem tvrdší a zastupuje naše ypsilon. Mezi *i/y* existuje v ruštině výslovnostně větší rozdíl než v českém jazyce, z toho vznikají pro mluvčí s výchozí ruštinou problémy (viz 3.1.1.). Předpokládám, že u našeho mluvčího nezůstane u odchylek v hláskosloví, a že se jiné vnímání opozice *i/y* projeví i v pravopise.

Znělostní spodobu má ruština zpětnou (но́жка но́зка [šk], но́жек но́жек [ž]), čeština častěji i postupnou (shoda [sch]). V ruštině se *c*, (*s*), *z* (*z*) před *ж* (*ž*), *ш* (*š*), *ч* (*č*) se mění v *š*, *ž*, (счастье - štěstí, сшить –šít).

Další problém pro studenty češtiny představuje rozlišování spisovnosti a nespisovnosti. Vezmeme-li v úvahu fakt, že se většinou potřebují porozumět při běžné konverzaci (většinou s přáteli v neformálním prostředí), je logické, že si začnou osvojovat nejprve nespisovný útvar jazyka. Ten jim ale nestačí pro komunikaci na formální úrovni a snaha naučit se formální mluvu téměř vždy vede ke smíšení dvou variant češtiny a vzniku chyb.

Chyby z oblasti pravopisu jsou shrnuty v tabulce 2:

Typ chyby	Psané texty	Mluvené projevy
y/i	Pouze psané: plišove, zazytek, kislíkovych, fizioterapecukym, vimka, problematyky, skracovački, plotinky, přimi, silnyci, #chiby	
s/z	Pouze mluvené: skracovački, skracujou, skracujeme, spatky, skušebni treninku, spusobu, spevnění	
asimilace znělosti	Pouze mluvené: rostahovani, straci	
ě-e-je	převažne, nadherne, težkej, mesicich, hlavne, deti, telem, nejzdravejši, nejtežši, zveře, samozřejme, zaměřěných, o sobe, špatneho, #objed, #pevné obětí, mej se	uplne, normálne, samozřejme, nečitelne
n/nn	Pouze psané: činnost, učiny, #línny	

Tab. 2

Jak je uvedeno v kapitole o hláskosloví, ruština dbá na důsledné rozlišování výslovnosti liter *i* a *y* (И, Ы). Rozdíly ve výslovnosti se přesouvají i do oblasti pravopisné a většinou mluvčích dělá pravopis *i/y* v češtině velké problémy. Náš mluvčí na pravopisné rovině chybí poměrně často, navíc v nahrávce sám uvádí, že „největší problémy mu dělá tvrdý a měkký znak v češtině“. Tvrdý a měkký znak (т Ъ) jsou ale znaky, které nehrají stejnou úlohu jako *i/y* v češtině (tuto roli mají litery И, Ы).

Protože se mluvčí celkem potýká s měkkou výslovností hlásek (viz 3.1.1.), má část produkovaných chyb dopady i na výslovnost jednotlivých nesprávných slov. Sem můžeme počítat slova jako *problematyky*, *#chiby* nebo *silnyci*. Užívání slova *silnyci* a *plotinky* ale v Alexových projevech kolísá; jednou se objevuje chybně zapsané, podruhé ale ve správném znění. Podobným způsobem je to možné pozorovat v Alexově běžné komunikaci. Mluvčí tvrdí, že česká vyjmenovaná slova si nepamatuje (což potvrzuje chyba *plišove medvitky* v jednom z prvních písemných projevů), z toho usuzují, že si neuvědomuje ani rozdělení na tvrdé a měkké konsonanty. Právě po tvrdých souhláskách se charakteristicky objevují odchylky (*kislíkovych*, *skracovački*) a *i/y* užívá střídavě tak, jak ho napadne. Chyby následující po měkkých konsonantech se objevují méně často, slovo *zazytek* je v materiálech ojedinělé, občas jej však lze u Alexe zaslechnout. Vysvětlení této odchylky můžeme podpořit položením slovního přízvuku na druhou slabiku slova a následné tvrdé výslovnosti k podpoření důrazu, která se objevuje celkem často, nicméně nebývá pravidlem. Ve slově *přimi* (přímý břišní sval) dochází ke změkčení a zkrácení koncového vokálu po obojetné souhlásce,

přičemž se s největší pravděpodobností jedná o chybu pravopisnou, protože při vyslovování výrazu Alex zanechává tvrdé *y* (ovšem bez délky).

Chyby následující po obojetných souhláskách bych u mluvčího nazvala spíše nedůslednostmi. Objevují se náhodně, často se blízko u sebe vyskytne správná i špatná varianta. Je tedy především nutné vzít v úvahu, že pravidla pro psaní *i/y* jsou obtížně naučitelná mnohdy i pro rodilé mluvčí, proto je třeba je posuzovat obezřetně, abychom mezijazykovému transferu nepřikládali přílišnou váhu. V materiálech jsem několikrát narazila na výraz *fizioterapeuckym*, který byl podle mého názoru na mluvčího i hláskoslovně dost složitý. Slovo je cizího původu, je rozsahem poměrně dlouhé a navíc obsahuje *f*, které je jak v češtině, tak v ruštině užíváno téměř výlučně v cizích slovech. Mluvčí problém vyřešil vynecháním slabiky *-tic* a změkčením v první slabice, které ale není patrné na výslovnosti slova. V tomto případě se přiklání spíše k názoru, že jde spíše o komplikace s nestandardním slovem než o pravopisný problém. Alexova realizace slova výjimka (*vímka*) je uskutečněná na základě přesného přepisu vyslovovaného výrazu. Všimla jsem si, že mluvčí ve psaném projevu inklinuje k často fonetickému zápisu slov: např. *#přímat* (místo přijímat). Opět bych velký podíl na chybě přiložila nedůslednosti a náhodnosti vkládání (vynechání) hlásek. Mou domněnku potvrzuje nedávno produkované slovo *výjitka* (místo výtká) s důslednou výslovností (tedy [výjitka]).

Alexovy problémy se psáním *s* nebo *z* jsou víceméně jednosměrné, ve všech zaznamenaných případech jsem totiž odhalila pouze změnu *z*→*s* (*spatky*, *skušební treninku*, *spusobu*, *spevnění*), tedy z hlásky znělé na neznělou, nikdy ne naopak. Mluvčí sám reflektuje tento problém jako pokus si ulehčit při vyslovování, proto se objevují systémově chybné varianty a odvozeniny slova zkracovat (*skracovački*, *skracujou*, *skracujeme*).

V nasbíraném materiálu se podařilo nalézt znělostní asimilaci na hranici morfémů v prefixu *roz-* (*roshodnout*), kde došlo k regresivní asimilaci vlivem znělého *h*. Je ale nutné poznamenat, že takové chyby u našeho mluvčího jsou spíše výjimečného charakteru. Chybu v psaní skupiny hlásek *-zt*→*-st* jsem zachytila ještě ve slově *#straci*, ovšem v žádném jiném případě. Progresivní asimilace se v materiálech neobjevuje ani jedenkrát, ani jinak jsem ji u mluvčího nezaznamenala.

Z Alexových problémů s kvantitou lze předpokládat, že mu bude dělat potíže také rozlišování mezi *e/ě*, popřípadě *je*. Azbuka české *ě* [jať] nenabízí, to vede našeho mluvčího k nahrazování této litery jinou známou. V nahrávkách se chyba objevuje spíše výjimečně a ne příliš systémově. Naprostá většina případů je zachytitelná v psaných projevech, kde chyba postihuje především adverbiální výrazy (*převažne*, *nadherne*, *hlavne*, *samozřejmě*), dále

adjektiva (*těžkej, nejzdravejši, nejtežši*) a jiné výrazy (*mesicich, děti, telem, zvěře, o sobe*). Opačný postup, tedy vložení *ě* místo *e*, se objevuje v psaném projevu pouze v jednom případě (*zaměřěných*). Ve dvou případech bylo *ě* nahrazeno skupinou *je* (*#objed, #pevné oběti*), zde ale musíme přihlídnout k tomu, že tento jazykový problém se nevyhýbá ani rodilým mluvčím češtiny.

Mluvčí se dopouští velmi často vypouštění konsonantu v místě, kde by mělo docházet k zdvojení fonémů, zejména v případech, kdy výslovnost obou fonémů splývá (*činnost*). Jde o chybu, jíž se dopouští i řada rodilých mluvčích, proto bych v ní nehledala vliv výchozího jazyka. V materiálech lze naléznout odchylky v kořeni slov (*učiny*). Jako důkaz, že Alex pravidlo zdvojených fonémů zná, můžeme uvést chybu (*linny*), která je podle mého názoru hypekorektní chybou, jež vznikla přílišnou snahou o správnost. Ve slovech, kde je vedle zdvojených fonémů zdvojená i výslovnost na morfolozických švech (*#nejjednodušši*), mluvčí opakovaně nechybuje.

Interpunkční znaménka mluvčí užívá občas jiným způsobem, než je v češtině běžné. Příčina může být v tom, že čárky v ruštině slouží více k členění větné stavby. Chyby v interpunkci jsou pro cizince časté, náš mluvčí se z češtiny nejvíc naučil mluvenou formou s přáteli, interpunkci se neměl možnost odnikud naučit. Pravidla pro psaní velkých a malých písmen jsou pro ruštinu a češtinu podobná, Alex v nich příliš nechybuje. Pokud se odchylka vyskytne, jde spíše o náhodné umístování malých a velkých písmen (*evča Lehovcova*).

3.2. Morfologická rovina

Ruština je flektivní jazyk, proto mají její uživatelé při osvojování si češtiny narozdíl od mluvčích aglutinačních nebo izolačních jazyků určitou výhodu. Jednak je jim z výchozího jazyka již známý proces ohýbání (princip sloňování a časování prostřednictvím speciálních morfémů), dále znají gramatickou shodu i rod. Takže pokud jde o celkové chápání českého pravopisného a morfologického systému, ruský mluvčí by neměl mít větší problémy. Podle Dvořákové lze nejistotu očekávat především u následujících gramatických jevů: „ (...) *u jednotlivých pádů, odlišného jmenného rodu některých substantiv, u osobních koncovek sloves, pomocného slovesa být, slovosledu příklonek apod.*“ (DVOŘÁKOVÁ, 2011:48)

Ruština disponuje šesti pády, neobsahuje vokativ, jenž je nahrazen tvarem nominativu. Významnější rozdíly v ohýbání se nevyskytují: slovesa se časují dvěma základními možnými způsoby: při prvním z nich se objevují koncovky s *e* (делает - [dělajet]), slovesa spadající do druhé kategorie mají většinou koncovku *i* (увидим [uvidim]).

Gramatický rod je v ruštině rozpoznatelný podle koncovky 1. pádě singuláru: v případě, že koncovkou je měkký znak nebo souhláska, jde o mužský rod (měkký znak může ve výjimkách být užíván k označení feminim), ženský rod má koncovky *-a* nebo *-я*, střední *-o* nebo *-e*. Není neobvyklé, že rod se u slov, které v češtině a ruštině vypadají podobně či dokonce stejně, může odlišovat (*univerzita* fem. – *университет* mask.)

Adjektiva v ruštině – stejně jako v češtině – přizpůsobují svůj tvar tvaru (pádu, rodu a číslu) substantiva, s nímž jsou ve shodě. Krátké jmenné tvary se v ruštině objevují mnohem více, v češtině se omezují většinou na odborný styl nebo s sebou nesou příznak archaičnosti.

Adjektiva posesivní jsou v ruštině využívána v mnohem menší frekvenci, nejméně v přivlastňování mužském. Ruština dále často užívá tzv. záporných přídavných jmen, které se v češtině objevují spíše výjimečně a více se hodí pro formálnější projev než pro běžnou konverzaci. Jde o slova jako *небольшой*, jehož český ekvivalent je malý (doslovným překladem nevelký). Pokud jde o stupňování adjektiv, ruština navíc především v hovorovém jazyce využívá ke tvoření druhého stupně předponu *no-*, jež znamená *o něco*, *(o) trochu*.

Chyby našeho mluvčího jsou zaznamenány v tabulce 3:

Typ chyby	Psané texty	Mluvené projevy
nespisovné tvary	s pomuckama	těma, #těma svíčkama
chybné jmenné tvary	pozdrav ze stredni asii, zajištění podporu spravneho drženi, znalosti nadale rozvijim certifikace, predni čati telu, pomocne dejchovi svaly, začneme dejchani do hrudniku, skvele adroš které me bavil, na skušebni treninku jsem zlomil 2 prsty, nektare dokonce zustavali, ruznym druhu sportu	ono to vyjde levnější, hodně divokých zvěři, tvrde a měkký znaky, sme pochopili čeština, žádnéj ty výhody, při fitnessu, část toho fitnessa, choděj obyčejne lidi, zadni část řetězec nefunguje devadesátdevíti procentní, #dvojnásobnyj
stupňování adjektiv	Pouze mluvené: hrubčí hlas, # nejvic lepší, nejvíc největší problem	
chybné slovesné tvary	se nachazeji nekolik svalu, me zaujalo problematika, jsem po cestě potkali, zase pozdravovat od nelly, #ja napsal, #ja vytáh	(on) vezmi si mapu a projde, to je hezky voni, profesor zavirali oči, sem byl vyrustal
chyby ve vidu	Pouze mluvené: furt se vytáhni, všechno sem mu souhlasil, #chtěla, abych to sliboval, #nemůžu ji to slibovat	
chyby v rodu	Pouze mluvené: #ten tramvaj, #velká problém	
ostatní	Pouze mluvené: ten pozustatky komunismu, ten tvoje ségra, seznamili s ruskými těma	

Tab. 3

Velmi frekventovaná je v projevu mluvčího koncovka *-ma* v instrumentálu jmen (*těma*, *#těma svíčkama*). Dále si je možné všimnout nespisovné koncovek *-ama* ve slově *s pomuckama*. V přiložených materiálech se sice tyto chyby příliš nevyskytovaly, běžně se jich ale mluvčí dopouští. Opět je zde ale nutné poznamenat, že nespisovné tvary koncovek ve spisovném projevu nejsou jen problémem cizinců, nýbrž také většiny rodilých mluvčích.

Mluvčí se ve svých projevech často dopouští chyb tvořením chybných jmenných tvarů, část z nich je podle mého názoru spíše důsledkem nesoustředěnosti, protože odchylky se příliš neopakují, část se ale také dá vysvětlit vlivem negativního mezijazykového přenosu. Ruština je šířeji než čeština zasahována jevy, které sjednocují substantivní koncovky rodů, a tím zjednodušují jazyk. V češtině se za období tohoto procesu dá považovat koncovka *-ama*, unifikace se však týká pouze nespisovné vrstvy jazyka. Deflektivizační jevy, které postihly z velké části ruský gramatický systém, by mohly ovlivňovat tvoření spojení s chybným jmenným tvarem ve tvaru nominativu, který se objevuje v projevu mluvčího pravidelně (*sme pochopili čeština, znalosti nadale rozvijim certifikace, zadni část řetězec nefunguje, začneme dejchani do hrudniku*,).

Typickou odchylkou v Alexově projevu je chybné spojení *ruznyh druhu sportu*. Zde došlo ke zkrácení koncového *u* a navíc v ruštině mají dvě možné správné konstrukce (*různých druhů sportu* nebo *různým druhům sportu*) shodný tvar *видов*.

Někdy se u mluvčího objeví nejisté ohýbání cizích slov, jako např. ve slově *fitness*. Podobu *při fitnessu* nebo *část toho fitnessa* nehodnotí rodilý mluvčí jako obvyklou, v češtině se toto slovo většinou ponechává v přejatém tvaru a neohýbá se.

Při skloňování slova *Asie* si můžeme všimnout stejného tvaru pro genitiv a lokál singuláru (*Азии*). Tato stejnorodost by mohla vysvětlit tvar *pozdrav ze střední asii*, který mluvčí užil ve svém psaném projevu a výjimečně jej užívá i v mluvě. Stejný vliv jsem vysledovala u spojení *zajištění podporu spravného držení*. Ruština má pro podporu výraz *поддержка*, genitivní a akusativní tvar je *поддержки*, následkem této shody mluvčí mohl dva pády zaměnit. Možné je ale ještě vysvětlení, že došlo ke smíšení dvou vazeb a vzniku deformované struktury.

Pravidelnost jsem nezaznamenala v případě spojení *na skušebni treninku a přední části tělu*, zde důsledné rozlišení tvarů v ruštině nasvědčuje tomu, že se jedná pouze o přepsání. Pouze nedůslednost je příčinou chyb jako *tvrde a měkký znaky*. Tato odchylka se vyskytla na počátku nahrávky, kdy se mluvčí snažil udržet spisovné koncovky, ve druhém adjektivu ale užil nespisovný tvar. Vytvoření spojení *pomocne dejchovi svaly* je také náhodnou chybou, v jiných případech mluvčí bez potíží užívá tvar *#dychací* (popř. *#dejchací*). Příčinou chybného tvaru je v tomto případě odvození adjektiva přímo od slovesa *dejchat*.

Chybu *žádnej ty výhody* můžu vysvětlit silnou tendencí vkládat do projevu obecněčeské koncovky. Ani tvar *žádný* by nebyl ve spojení spisovný, ale mluvčí důsledně zaměňuje *y* za *ej* (viz výše), a proto způsobuje ještě chyby v oblasti jmenných tvarů. Obdobně lze interpretovat vyjádření *skvele adroš ktere me bavil a nektere dokonce zustavali*, kde se ale mluvčí na druhou stranu pokouší o spisovnost a tvoří hyperkorektní chybu (*skvělý*→*skvele*; *který*→*ktere*; *některí*, resp. *některý*→*některe*). V mluveném projevu se stejný problém vyskytuje u spojení *choděj obyčejne lidi* (*obyčejní*, resp. *obyčejný*→*obyčejne*).

Slovo *zvěř* v češtině patří mezi hromadná podstatná jména. Náš mluvčí nezná rozdělení jmen v češtině na hromadná, pomnožná a látková, proto chybuje a vytváří konstrukce typu *hodně divokých zvěři*.

Při stupňování přídavných jmen se objevily následující odchylky: *hrubči hlas* a *#nejvic lepší*. Zatímco první chyba je běžná i u rodilých mluvčích, druhou z nich lze vysvětlit rozdílným způsobem stupňování. V ruštině totiž existují pro druhý i třetí stupeň adjektiv dva způsoby tvoření (jednoduchý a složený). V rámci složeného způsobu dochází v druhém stupni

k připojení pomocného slova *более* (více) nebo *менее* (méně), ve třetím se užívají především slova *наиболее* (nejvíce) a *наименее* (nejméně). Přestože v ruštině složený tvar není tak využívaný jako jednoduchý a existuje také tvar *наилучшего* (nejlepší), spojení *#nejvic lepší* ukazuje na užití složeného tvaru. Zároveň je ještě vystupňován druhý člen, jenž měl zůstat ve tvaru *dobrý*. Stejnou odchylkou je spojení *nejvic největší problem*. Předpokládám tedy, že špatný tvar v předcházejících dvou případech vznikl smícháním českého a ruského způsobu tvoření superlativu.

Jednou jsem zaznamenala chybné tvary číslovek *#dvojnásobnyj* a *#trojnásobnyj*, kde vliv ruštiny nelze popřít. Koncovku obou číslovek mluvčí nápadně přizpůsobil jejich ruským ekvivalentům *[dvuchkrátnyj]* a *[trjochkrátnyj]*. Ve tvaru *devadesátdevíti procentní* mluvčí mezi dvě číslice nevložil spojovací *i*. V běžné komunikaci s Alexem nastává i případ *#devadesátdevět procentní*, kdy Alex evidentně neví, zda má složenou číslovku ohýbat, či nikoliv. K nalezení je ale také korektní tvar *#devadesátidevíti*. Nepřílišná systémovost dané chyby a skutečnost, že i v ruštině se číslovky ohýbají stejně jako v češtině, mě vedou k přesvědčení, že není žádný důvod, proč by příčinou špatného tvaru měla být ruština.

V projevu mluvčího se objevují také další chybné slovesné tvary, tentokrát jde o špatně provedenou flexi, vynechání (*zase pozdravovat od nelly*), nadužití (*to je hezky voni, sem byl vyrustal*) nebo špatné užití (*jsem po cestě potkali*) pomocného slovesa apod. Některé z odchylek vyhodnocuji pouze jako náhodné (*on vezmi si mapu a projde, me zaujalo problematika, profesor zavírali oči*), jiné jsou zcela nepochybně interferenční. Mluvčí frekventovaně produkuje konstrukce, v nichž chybí část slovesného tvaru, jako je to např. ve spojeních *#ja napsal, ja zapomněl, #ja vytáh*. Ruština pro minulý čas využívá pouze minulý tvar plnovýznamového slovesa, nikoliv pomocné sloveso být, čeština jej odstranila pouze ve 3. osobě singuláru a plurálu. Ruské *я написал* [*ja napisal*] se velmi podobá chybnému tvaru v češtině mluvčího. Zato spojení *se nachazeji nekolik svalu* nelze vysvětlit ruským protějškem, jenž má ve stejném tvaru rozdílnou koncovku *–ят* [*jat*]. Pro tento případ nenacházím vysvětlení ve výchozím jazyce.

Vidové nepřesnosti náš mluvčí produkuje méně často, ne však výjimečně. Užití dokonavého slovesa na místě nedokonavého ve spojení *furt se vytáhni* nespíš není ovlivněno ruštinou. Ve výchozím jazyce totiž také existuje vidová dvojice *поднимать* (nedok.) – *поднять* (dok.). Ani v konstrukci *všechno sem mu souhlasil* jsem nenalezla vztah s ruštinou, který by mohl vést k chybě. Zato užívání slova *slibovat* (*#chtěla, abych to sliboval, #nemůžu ji to slibovat*) je jasnou interferenční chybou. Mluvčí je z prvního jazyka zvyklý, že slovo *обещать* je obouvidové. V češtině proto Alex také nerozlišuje mezi *slibovat* a *slíbit* a navíc si

ještě z dvojice vybírá sloveso nedokonavé. Důvodem tohoto výběru je také ruština – užívá nedokonavý vid mnohem častěji než čeština (náš mluvčí při záměně vidů také většinou zvolí nedokonavé sloveso místo dokonavého, zřídka kdy je tomu naopak).

Interpretovat chyby ve jmenném rodu lze skrze ruštinu. Přestože v materiálech se je nepodařilo najít, v projevu mluvčího se objevují pravidelně chybně dvě spojení: *#ten tramvaj*, *#velká problém*. Obě tyto chyby lze vysvětlit faktem, že slova znějí stejně v obou jazycích, ale liší se jmenným rodem. Ruský výraz проблема je narozdíl od českého *problém* rodu ženského, трамвай (*tramvaj*) je na druhou stranu maskulinní.

Chyby, které jsem zařadila nakonec, se vesměs týkají užívání ukazovacího zájmena *ten* (*ten pozůstatky komunismu*, *ten tvoje ségra*, *seznámili s ruskými těma*). Většinou se objevují v mluvených projevech mluvčího a nejsou nikdy komplexní, a tudíž je považuji spíše za jakási vycpávková slova, která mluvčí do svého projevu vkládá, aniž si to uvědomuje.

3.3. Lexikální rovina

Čeština a ruština mají vzhledem ke své příbuznosti častokrát podobné, či dokonce shodné prvky v lexikální rovině (дома – doma) a ze značné části využívají i společné slohotvorné postupy (odvozovací prostředky apod.). Na základě shodných znaků se může stát, že mluvčí bude podobnost předpokládat i u slov, kde ve skutečnosti není.

Mezijazyková homonyma jsou slova, jež ve dvou jazycích stejně vypadají, sémanticky se ale odlišují. Při chybě mluvčí tvoří odchylky nikoliv na stránce formální, ale na stránce významové. Na základě společného lexikálního fondu slovanských jazyků se často stává, že se zaměňují slova stejného významu i původu, která se od sebe odlišila v průběhu samostatného vývoje jazyků. Příkladem může být slovo *život* (жизнот) – v češtině má abstraktní význam (opak smrti), v ruštině si zachovalo původní význam konkrétní (břicho). Sousloví *krásný život* se vyskytuje jako красивый жизнь též v ruštině, kde ale má význam *červené břicho*. V tomto případě je sémantický rozdíl velký a ve výčtu podobných případů lze pokračovat dále (позор [pozor] – ostuda).

Česká zvrtná zájmena *se/si* jsou v ruštině zastoupena zájmenem себя/себе/собоу, které ale neznačí vzájemnost (ta je vyjadřována ruským друг друга). Rozdíl mezi jazyky nastává i u zvrtnosti některých sloves. Slovesa, která v češtině nemají zvrtný tvar, jsou v ruštině zvrtná nebo naopak.

Odchylky našeho mluvčího jsou shrnuty do tabulky 4:

Typ chyby	Psané texty	Mluvené projevy
zvrtné se/si	moc toho nepamatuju, na nas chodili divat děti, jsem vzpomel na tebe, jsem se venoval kulturistice, se venuju se fitness, jsem zlomil 2 prsty, navíc začne veškerej pohyb kompinzovat v	tady odpočine, radši pučit auto, tam udělal občanstvi, pamatuješ ten pořad, sem vykloubil nohu, nebudu hrát na hrdinu, ja sem nic nezapamatoval, jsem začal zhoršovat, sem nic nenaučil, #chci zeptat, #pojď sédnout, #chtěl stat trenerem, uplně sem se představoval, se hrajeme na vojačky, se mluvil uplne takle, on se sam sebe nepoznal, že se to projde, sem se začal nečitelne psat, sem se pak pochopil, ja sem se to ani nevniimal, do roka sem se perfektně psal, sebral si síly, #skončit se, #začít se
chybné tvoření slov	dejchovi svaly	nejlepší dvoje ty dvojbot, pisemny pismo, pak mužeš sjít s jinou cestou, tam jdou asiatský auta, když vyžiju, #teplometr, #propujčit si auto
nespisovné tvary	vysazenej, zahadnej, teda, malej, těžkej, spěj, ktorej, bejt	posranej, osmej, bejt, některý, se spokojej
vulgarismy	Pouze mluvené: ty vole, hovno, nesrali	
sémantické chyby	Pouze mluvené: vezmu ty pahorky klasický, #je to hroznej škrpál	
chybné užití slov	rychle jsme naučili ČR, do CR jsme se dostali jako předky, nebo pokud nejsou bojovnici	nějaký ohnivý ostrov, chtel bych běhat. ale teď teprv to nehrozi, to bylo docela jako vo budoucnost, hned sem to na sebe oblek, teď nas zdrželi spoutali, nas jakoby to přímačky #k ráno sme šli domu
ustálená spojení	Pouze mluvené: srdce sem měl v jižní části těla, to mi právě taky profesor jako by nad to zavírali oči, tim to prostě hlaslo, co o gou	

Tab. 4

Jak již bylo zmíněno v úvodu kapitoly, ruština má sice podobně jako čeština zvrtné zájmeno себя/себе/собою, rozdíl mezi jazyky ale spočívá v tom, že uvedeným ruským výrazem není možné označit vzájemnost entit. Pokud je potřeba ji v ruštině vyjádřit, používá se výraz друг дpyра (navzájem). Náš mluvčí často a různými způsoby chybí při manipulaci

s českým zvrtným *se* nebo *si*; vynechává zvrtné zájmeno (*sem vykloubil nohu, nebudu hrát na hrdinu*), nadužívá *ho* (*do roka sem se perfektně psal, sebral si síly*), popř. někdy zaměňuje *se* za *si* (*se hrajeme na vojačky, uplně sem se představoval*).

V psaných projevech ve všech případech došlo k vynechání zvrtného zájmena, nahrávky zaznamenávají i jeho nadbytek nebo záměnu. Chyby ve zkoumaných materiálech lze mnohdy vysvětlit ovlivněním výchozím jazykem. Pokud se více zaměříme na česko-ruské ekvivalenty sloves, lze si všimnout, že zvrtnost českého slovesa ne vždy znamená zvrtnost slovesa ruského a naopak. Některá slovesa v češtině nezvrtná (*skončit, začít*) jsou pro Rusy zvrtná (*кончиться, начаться*); mezijazykový transfer je tedy zodpovědný za chyby *#skončit se, #začít se, sem se začal nečitelne psat*. Opačným přenosem ruské konstrukce jsou spojení *#chci zeptat, #pojd' sédnout, #chtěl stat trenerem*; ve všech případech se jedná o slovesa, která jsou v češtině zvrtná, v ruštině ovšem nikoliv.

Pravidelně se v Alexových projevech objevují nesprávné tvary zvrtného slovesa *pamatovat/zapamatovat si* (*moc toho nepamatuju, pamatuješ ten pořad, ja jsem nic nezamapatoval, řekli abych zapamatoval*). Mluvčí sloveso vnímá stejně, jako jej znal v ruštině, tedy nezvrtně. Stejný je případ Alexovy chyby *jsem vzpomel na tebe* a dále českého reflexiva *tantum hrát si*, jež je mluvčím v materiálech dvakrát nesprávně zaznamenáváno ve vazbách *nebudu hrát na hrdinu* a *se hrajeme na vojačky*.

V psaných projevech byla ve dvou případech patrná evidentní zmatenost a nejistota v používání zvrtného *se* ve spojení se slovesem *věnovat*. V prvním případě byl nejdříve zapsán správný tvar *jsem se venoval kulturistice*, následně bylo zvrtné *se* z textu vyškrtáno. Stejný postup mluvčí uplatňoval také u spojení *se venuju se fitness*, kde navíc dochází ke zdvojení zvrtného zájmena. V tomto příkladě si je však Alex nejistý spíše s umístěním zvrtného *se*, nikoliv s jeho použitím.

Ostatní odchylky vnímám spíše jako chyby způsobené nestaráním se o jazykovou správnost a z části také rychlou mluvou. Je to případ takových spojení jako *na nas chodili divat děti, jsem zlomil 2 prsty, jsem začal zhoršovat, radši pučit auto, udělal občanstvi, sem nic nenaučil, že se to projde, sebral si síly, sem se to ani nevnimal*. Některá z těchto spojení náš mluvčí používá střídavě ve správné a chybné podobě, proto je nepovažuji za systematickou chybu.

Přenášení celého ruského slova včetně fonetiky je spíše chybou začátečníků, proto jsem příliš nepředpokládala, že by se u našeho mluvčího vyskytla. Mluvčí mou hypotézu potvrdil, ani v materiálech ani v běžné komunikaci s ním jsem nikdy podobné potíže

nezaznamenala. Jedním umírněným příkladem ale může být aplikace složeniny *#teplometr* (viz níže).

Případy, kdy má mluvčí problém správným způsobem vytvořit slovo, jsou doménou mluvených projevů. Tento fakt připisuji dynamičnosti mluveného projevu, mluvčí měl méně času na přemýšlení o správnosti prostředků, vyjadřoval se s větší expresivitou. V psaném projevu jsem zaznamenala pouze jeden problém s tvořením nových slov ve spojení *dejchoví svaly*, kdy dochází ke špatnému odvození adjektiva od slovesa *dejchat*, přičemž koncovka – *oví* místo –*cí* je pouze přepsáním. V jiných projevech mluvčího dominuje tvar *dejchací*.

Ačkoliv má mluvčí v některých psaných textech dodržovat spisovný úzus, příliš se mu to nedaří a užívá hovorové výrazy (*todlenco*, *od čongu*, *tydlencty*, *ted'kon*, *ted'ko*). Zastaralá, dnes již neužívaná slova a spojení, mluvčí do svého projevu nevčleňuje vůbec, nezná tuto vrstvu českého jazyka. Vulgarismy se vyskytují poměrně často, i když v materiálech jsem zaznamenala pouze tři případy (*ty vole*, *hovno*, *nesrali*). Mluvčí sám k tomuto tématu tvrdí, že česká sprostá slova se učil hned po příjezdu z Kazachstánu od svých spolužáků jako jednu z prvních věcí. Vycpávkové výrazy, především *prostě* a *jakoby*, dále *určitě*, *todlenco*, *fak*, *furt*, jsou pro Alexovu češtinu typická, stejně tak kontaktní slova jako *viš*, *#viš co jako* apod.

S tvořením nových slov odvozováním a skládáním nemá Alex větší problém. V oblasti složenin jsem se setkala s jedním nesprávným tvarem *dvojbot* (ve spojení *nejlepší dvoje ty dvojbot*), kde mluvčí chtěl tvarem vyjádřit *dvoje boty*. Vzhledem k tomu, že správný tvar je vyjádřen ještě před chybou, jedná se pravděpodobně spíše jen o přechytnutí. Druhým případem špatného kompozita je mluvčím často užívané slovo *#teplometr* (české *teploměr* výlučně neužívá). Tento výraz lze považovat za výsledek interferenčního vlivu; v ruštině je ekvivalentem *teploměru* термометр [termo:metr], jde o přímé přenesení a aplikování ruského slova na český jazykový systém.

Při odvozování se několikrát opakovala chyba ve volbě předpony pro známá slova. Byly to případy vytvoření konstrukcí *#propujčit si auto*, *pak mužeš sjít s jinou cestou* a *když vyžiju* (ve smyslu přežiju). Vysvětlit tyto odchylky transferem dle mého názoru není možné, objevují se výjimečně a předpony mluvčí vkládá náhodně.

Adjektivum ve spojení *tam jdou asiatský auta* bylo patrně odvozeno od substantiva *asiat*, nikoliv od *Asie*. Odtud chybně *asiatský* místo *asijský*. Stejně tak *pisemny pismo* je výsledkem derivace adjektiva od slova *pismo*, nikoliv správně *psát*. Je možný vliv ruského *письменный* [pisněny] – psací. Interference tak mohla zabránit produkci správného *psacího písma*.

Nespisovné tvary mluvčí čerpá hlavně z obecné češtiny, již je znatelně ovlivněn. Jeho komunikačními partnery jsou především přátelé a známí, Alex svůj den tráví většinou v Praze, proto mě užívání obecněčeských konstrukcí nepřekvapuje. Zatímco v neformálním prostředí je taková mluva přípustná, většinou dokoce i žádoucí, Alexova neschopnost odpoutat se od nespisovných výrazů ve formálním kontextu nám dává záminku vnímat je jako chyby.

Projev našeho mluvčího je specifický častým zaměňováním *-ý* za nespisovné *-ej* (*vysazenej, osmej, malej, ktorej, bejt*) a dalším typickým prvkem obecné češtiny; užívání obecněčeské koncovky *-ý* místo *-é* (*některý*). K oběma záměnám dochází u mluvčího pravidelně.

Oproti využívání prvků nespisovné češtiny se v projevu mluvčího frekventovaně objevují i spisovné výrazy, které často v uvolněné konverzaci neužívají ani Češi. Jde o takové výrazy jako *#jistě, samozřejmě* a *#abychom*, které se objevuje téměř výlučně v obou typech projevu.

Do oblasti lexikálních chyb jsem zařadila i některé chyby sémantického rázu, které se objevily v projevu mluvčího. Sémantické chyby nejsou v Alexově projevu příliš frekventované, oproti tomu se velmi často objevuje několik stále se opakujících odchylek. Jde o označení *pahorky* (*vezmu ty pahorky klasický*), kterým mluvčí pojmenovává typ bot určený do hor. Mluvčí zřejmě při užívání tohoto slova není schopen najít spojitost „chodí se s nimi po horách“ a užívá výraz, který z češtiny už zná. Jde o homonyma vzniklá náhodnou zvukovou shodou, podobně se tedy píší, ale odlišují se sémanticky. Výpověď *#je to hroznej škrpál* spadá do stejné problematiky s tím rozdílem, že mluvčí nezná ani slovo *škrpál*, pouze ho slýchal od okolí a začal jej vkládat místo výrazu *krpál*.

Chybně užívaná slova nejsou v materiálech ničím neobvyklým, ovšem i tady většinu z nich interpretuji jako nesystémové. Slovnědruhovú homonymie ve dvou jazycích zapříčinila vznik chybného spojení *#k ráno sme šli domu*, kde je užit nenáležitý tvar slova *ráno*. V češtině se jedná o substantivum, které se tedy ohýbá, ruština ale slovo *рано* chápe jako adverbium. Z toho důvodu se domnívám, že mluvčí dané slovo nepodrobil flexi.

Alex jednou v projevu chybně využívá zkratku ČR. Zatímco spojení *do ČR jsme se dostali* modeluje správně, v konstrukci *rychle jsme naučili ČR* by Alex místo zkratky měl raději umístit slovo *češtinu* (*český jazyk*). Ve spojení *do ČR jsme se dostali jako předky* je neprávne užito slovo *předky*, naopak by mělo být na jeho pozici umístěno označení *potomky*.

Stejně tak slovo *bojovníci* (*nebo pokud nejsou bojovníci*) by mohlo být nahrazeno vhodnějším *zápasníci, boxeři* apod. To už je ale spíše pouze jemný příznak než sémantický rozdíl.

Označením *ohnivý ostrov* (nebo také *ohňový ostrov*) má mluvčí na mysli sousostroví *Ohňová země*. Slovo *nehrozi* (*chtel bych běžat. ale teď teprv to nehrozi*) není také užito příliš vhodně. Bylo by možné vysvětlit to tak, že mluvčí si neuvědomil charakteristiky slov, která se mohou pojit se slovesem *hrozit*, tj. jedná se o nějakou negativní skutečnost. To ale nekoresponduje se správnou produkcí vět typu *#hrozila mi pětka*, *#nic mi nehrozí*. Patrně tedy jde o zcela náhodnou chybu. Stejný názor mám v případě konstrukce *nas jakoby to přímáčky*, která se objevuje v pasáži, v níž Alex popisuje testování, jemuž byl podroben při vstupu do jednotky vojenských historiků. Více by se pro tuto příležitost hodilo slovo *nábor* nebo více specifické *zátěžový test*.

Nesprávné užití substantiva *oblek* bude patrně pouze důsledkem krácení hlásek, kterého se mluvčí dopustil, nejedná se o záměnu slovního druhu. Při zpětném prodloužení se z *hned sem to na sebe oblek* stane *hned sem to na sebe oblék(l)*.

Primární chyba i na té nejnižší, hláskoslovné rovině, může znamenat potíže na úrovni lexika. Mluvčí se v jednom z mluvených textů dopustil tak nedbalé výslovnosti, že vzniklo slovo, které s kontextem nesouvisí. Ve spojení *to bylo docela jako vo budoucnost* bylo záměrem *mluvčího vyslovit to bylo docela jako vo hubu dost*. Přestože mluvčího dobře znám a jeho mluva mi za normálních okolností nedělá problémy, v tomto bodě jsem musela dlouho přemýšlet, jak si nepatřičné slovo vyložit. Podobným způsobem dochází u Alexe k chybování u slovesných předpon: ve spojení *teď nas zdrželi spoutali* schází za prefixem *-z* vokál *a*. Vzniká slovo významově odlišné, které sice v češtině existuje, významově ale neodpovídá a v tomto kontextu se nedá používat.

Poněkud atypické je užití slova *jižní* ve spojení *srdce sem měl v jižní části těla* místo nám známého *srdce jsem měl až v kalhotách*. Dostáváme se do oblasti ustálených spojení, kterou Alex, ač omezeně a někdy jako cizinec originálně, také užívá. Ve většině případů Alex s českou frazeologií umí pracovat, v textu jsem ale objevila několik dalších chyb, které odkrývají drobné mezery. Fráze *zavírat nad něčím oči* je mluvčím chápána správně, ale při její produkci se objevil problém při vložení instrumentálu (*to mi právě taky profesor jako by nad to zavírali oči*). Chybné *to* lze vztáhnout k ruskému ekvivalentu fráze *закрывать глаза на что* [zakryvat glazy na što], nebo jej lze vysvětlit smíšením vazeb *zavírat oči nad tím a nechtít to vidět*. Prohlášení chyby za inferenční je nejasné. Poslední špatnou produkci českého ustáleného spojení je *tim to prostě hlaslo*, kterou jistě mohu prohlásit za zmýlené vytvoření a užití podobně znějícího slova. V běžné mluvě mluvčí konstrukci aplikuje bez nejmenších problémů. Chyba se objevila i v užívání přejaté anglické fráze *o co gou*, která se jednou objevila ve správném tvaru, podruhé jako *co o gou* a naposledy mluvčí smísil obě varianty.

3.4. Syntaktická rovina

Čeština a ruština se na rovině syntaktické v některých věcech odlišuje, proto od mluvčího očekávám v této oblasti odchylky, jež by byly zčásti vysvětlitelné vlivem mezijazykového transferu.

Pro mluvenou ruštinu je typický větný typ, ve kterém se nevyskytuje spona. Sloveso být (быть), které v češtině slouží i jako pomocné, nemá v ruštině tvary jsem, jsi, je atd. Ruština jej tedy nevyjadřuje, případně nahrazuje jiným slovesem (он учитель [on učitel] on je učitel).

V minulém čase dochází k vypuštění pomocného slovesa (я написал [ja napisal] napsal jsem).

Slovesa smyslového vnímání se nespojují v ruštině s infinitivem, v češtině naopak ano. České *viděl jsem ho odcházet* má svůj ruský ekvivalent ve spojení я видел, как он уходил [ja viděl, kak on odchádzel]. Proto můžou mít mluvčí s výchozí ruštinou problém s doplňováním infinitivu do českých vět.

Ruština dále důsledně užívá osobní zájmena ve funkci podmětu, protože není přípustné, aby podmět nebyl ve spisovném projevu vyjádřen. V češtině osobní pronomina ve funkci podmětu nejsou obligatorní, používají se pouze tehdy, pokud chceme danou osobu zdůraznit. Současně se nevyužívá větný typ s nominativem v pozici podmětu tolik jako v češtině, často je možné se setkat s jednočlennými větami, kde podmět zastupuje jiný než první pád.

Psaná ruština má sklon k většímu využívání jmenných konstrukcí, jež vyjadřují vedlejší myšlenku věty (v češtině k tomuto účelu užíváme věty vedlejší). Ruská výpověď je obvykle rozvinutější a komplikovanější, stejné povahy je i ruské souvětí.

Dalším prvkem, který je pro ruštinu příznačný, je její důraznější rozdělení na intonační celky, jež se obvykle od sebe oddělují čárkou (pauzou), větné členy se tak stávají významově samostatnější a uvolňuje se celková vazba s ostatními členy. Tento postup má v češtině pouze značně omezené možnosti aplikace. K většímu intonačnímu rozčlenění ruské věty přispívá ještě fakt, že se narozdíl od češtiny striktně oddělují vsuvky. Intonací se podrobněji zabývám v kapitole 3.1.1.

Další potencionální obtíže znamená slovosled. Mluvčí je z výchozího jazyka zvyklý na poměrně volný slovosled, v češtině se ale objevuje určitá ustálenost v pořadí jednotlivých slov či vět, která může způsobit problémy. Potíže bývají v umístění příklonek ve větě apod.

Syntaktické nedostatky mluvčího jsou shrnuté v následující tabulce č. 5:

Typ chyb	Psaný text	Mluvený projev
užívání osobních zájmen	Pouze mluvené: víš že on zustane sám, prostě ja říkám, on mi sice on mi říkal, on lovil chodil	na ryby, pak on další den přišel
návaznost vět	absolvoval jsem řadu školicích programu zabyvajicise fiziotherapeuckym metodam cvičení, po odborné kurzy určene pro trenery	on mi sice on mi říkal je to sice o něco dražší ja sem vyrustal v rodině že muj otec byl lovec zkušební jakoby () vezmou mě do jednotky nebo ne se mi zdalo že jich tam bylo deset a jich přitom ne, bylo tři jenom jim podle toho právě buď povolej tu licenci než nebo ne toho uvidíš desetkrát vic než budeš cestovat
shoda	motokary byli chodili divat děti #důvody nebyli #cviky byli upraveni	oni (boty) stojí tak osumset dřív bydleli komunisty bydleli ho fiziotherapeuty nemaj rádi
pomocná slovesa	Pouze mluvené: #ja napsal, #ja nevěděl, ja zapomněl	
špatné vazby	mě dostal na takovou úroveň a formy, když se něco chce tak se to dá vzdychky dosáhnout, moji snahou je o co nejzdravější a nejprirozenější cvičení ve fitness i mimoni, u klientu kladu důraz aby žádné podobné cviky neprovedeli, při stabilizačních cvicích, programu zabyvající se fiziotherapeuckym metodam cvičení	kdibý sem měl vrátit co mě nejvíce dělá problémy, o spoustě věcí, s me to s brachou zjistili tak s me to začali využívat, tak sem se začal změnit jinou taktiku, teď na pamatuju si zatahli, ja sem tomu nedal vůbec důraz víš, mě to se teoreticky jako to vojenství ani tolik nelákalo, ještě mimo toho tam je vedle blazinec, klasicky fitness se ho fiziotherapeuty nemaj rádi, veškerý trenerská praxe, má sedavou zaměstnání
chybné předložkové vazby	celý den nás prostě kerovali (teď do tebe keroujou rusky) jeden nejbrutálnějších zážitků co sem zažil tady což je omyl podstatě tady v jihu samozřejmě i my se zapojili i když jen pár hodin tady na tom bych určitě dával pozor před dvěma třemi lety to byla móda strašně všichni chodili	

slovosled	posledni dva roky aktivne se venuju se funkčnímu fitness, ktere při dechání do hrudního koše skracujou se, pořad na nas chodili divat deti z jiných třít a učitele, rad bych tímto vám rek více osobě, nakonec odešel ztymu protože nemoh jsem chytat, ktera už tak je přetížena, 8 let zavodne jsem se venoval kulturistice	měl prujem měsíc tam celou dobu co byl a zvracel, že to něco bylo pro mě, že chce jakoby mě do jednotky, protože sem neposlouchal zase, vezmou mě do jednotky nebo ne, celej den totalně sme běhali fyzicka namaha, zavazali oči nam, oni taky viděli to že něco se stalo, jak bychom upravili #dyť on přítel byl muj
-----------	--	---

Tab. 5

Náš mluvčí je v České republice od svých dvanácti let a ještě jako dítě se učil česky. Nejspíš z toho důvodu jsem u něj našla málo příkladů ruského způsobu užívání osobních zájmen na místě podmětu. Jak jsem již zmínila výše, osobní zájmena jsou pro ruskou větu obligatorní, a proto by bylo možné očekávat tendence k mezijazykovému transferu. Vliv přenosu lze ale u Alexe doložit pouze na několika málo příkladech. Jsou to spojení jako *víš že on zustane sám, pak on další den přišel, prostě ja říkám, on mi sice on mi říkal a on lovil chodil na ryby*. Především v prvním a druhém příkladě by český rodilý mluvčí zájmeno v přirozeném projevu vynechal a věta by zůstala gramatická. Alex ve své komunikaci s ostatními užívá daleko častěji osobních zájmen na pozici podmětu než vlastního jména nebo jiného substantiva. Tendence tvořit pro češtinu nezvykle nadměrné množství jednočlenných vět jsem si nevšimla.

Obsahová a formální koherence textu je v projevu zkoumaného mluvčího často narušená, občas se objeví nevhodné prostředky ve spojení částí věty nebo celých vět, někdy tyto prostředky zcela chybí (toho uvidíš desetkrát víc než budeš cestovat). Problém nastává často v dlouhých větných celcích jako *absolvoval jsem řadu školicích programu zabývající se fiziotherapeutickým metodám cvičení, po odborné kurzy určene pro trenery*, kde Alex zjevně v druhé polovině věty již zapomněl na její začátek a vložil konstrukci *po odborné kurzy určene pro trenery* bez předchozí formální návaznosti. Tato chyba je u rodilých mluvčích češtiny méně častá, ovšem vyskytuje se. V mluvených projevech je problém návaznosti jednotlivých výpovědí na sebe mnohem viditelnější. Často jde o vynechání spojovacího výrazu, který zároveň uvádí do vztahu dvě věty mezi sebou: *že chybí v on mi sice on mi říkal je to sice o něco dražší, spojka jestli se neobjevuje v zkušební jakoby vezmou mě do jednotky nebo ne*. Oproti tomu jsem našla jeden případ využití spojky *že* tam, kde neměla být (*ja sem vyrůstal v rodině že muj otec byl lovec*). Tato spojka se však hlavně v posledních letech

v nespisovné mluvě rozšířila a objevuje se tak často i na místech podle normy nesprávných, že za její příčinu nelze považovat výchozí jazyk.

Výrok *se mi zdalo že jich tam bylo deset a jich přitom ne, bylo tři jenom* je zjevně pouze přepisem, mluvčí se chtěl zjevně vyvarovat stejné konstrukce *a jich přitom nebylo deset*, proto se v polovině přerušil a dodal spojení, jež vyžaduje jinou vazbu. Následkem toho výpověď mírně ztrácí koherenci.

Několikrát lze u mluvčího najít odchylky, které odhalují problémy se zvládnutím pravidel shody mezi členy základní skladební dvojice. Alex téměř výlučně dává přednosti užívání měkkého *i* též pro označování mužského neživotného (*duvody nebyli*), ženského (*motokary byli*) a řídce také středního rodu. Ve složených slovesných tvarech se objevují chyby jako *cviky byli upraveni*, kde mluvčí patrně vlivem snahy udržet jednotnou koncovou výslovnost chybí v minulém přičestí, kde (jak se stává celkem často) volí měkké zakončení pro mužský neživotný rod, a pak asi za použití analogie tvoří špatný tvar i v trpném přičestí.

Jako poslední typ pravopisných chyb je záměna *i/y* v koncovkách podstatných jmen, jak je to například ve spojení *oni (boty) stojí tak osumset, bydleli komunisty a fiziotherapeuty nemaj radi*. Tuto odchylku bych interpretovala opět jako důsledek náhodného výběru a nepřiléhavého zabývání se jazykovou správností.

Zato soustavně se opakující nevkládání tvarů pomocného slovesa *být* v minulém čase lze zcela nepochybně označit za vliv ruštiny, kde se minulý čas tvoří bez pomocného slovesa. Proto u mluvčího lze nalézt tvary jako *ja zapomněl, #ja napsal a #ja nevěděl*. Podobné odchylky sice nejsou v projevu mluvčího enormně frekventované, ale Alex opakuje několik sloves, u nichž se takových chyb dopouští (*ne/vědět, zapomenout, říkat, napsat, vědět, dozvědět se*). Vyjádření *kdi by sem měl vratit co mě nejvíc dělá problémy* chybí tvar pomocného slovesa *být*, zvrtné *se* a spojení *k tomu*, které by věty uvedlo do vztahu, chyba je tedy k nalezení v několika vymezených oblastech. Asbesci *jsem* můžeme zcela jistě vysvětlit jako vliv ruštiny.

Velmi časté jsou v projevu našeho mluvčího typy spodoby větné skladby, především míšení několika vazeb v jedné konstrukci. Spojení *o spousta věcí* má správně znít *o spoustě věcech* nebo *spousta věcí*, mluvčí se nedokázal rozhodnout včas a dvě vazby smíchal. Zatímco v mluveném projevu se zřetelně vyskytují pouze v několika málo případech (*mě dostal na takovou uroveň a formy, když se neco chce tak se to da vždycky dosáhnout, moji snahou je o co nejzdravější a nejprirozenejší cvičení ve fitness i mimoni*), v nahrávkách jsem jich našla více. V psaných projevech se objevuje ještě výpověď *u klientu kladu duraz aby žádné*

podobne cviky neprovedeli. Ztráta návaznosti je důsledkem vypuštění výrazu *na to* nebo neznalost konstrukce *klást důraz na něco*. V ruštině tuto vazbu sémanticky pokrývá sloveso *напирать* [nabyrajt] – zdůrazňovat, mluvčí nepotřebuje znát žádnou konstrukci, stačí mu jedno sloveso. Hypotézu, že mluvčí si nezvládl dobře osvojit české spojení, potvrzuje následný výskyt další chyby (*ja sem tomu nedal vubec duraz viš*).

Nesprávně uvedeným tvarem *při stabilizačních cviku* mluvčí nejspíš měl na mysli podobu *při stabilizačních cvicích*, ale následkem toho, že neužívá *ů*, došlo ke zkrácení koncové samohlásky. Při vytváření plurálního tvaru u tohoto substantiva dochází ke změně konsonantu vlivem ohýbání a právě ona nepravidelnost se zdá být hlavním důvodem vzniku této chyby. Podobu *cvicích* Alex nikdy neužívá, několikrát jsem zaznamenala v konverzaci s ním tvar *cvikách* nebo *cviku*.

Spojení *veškerej trenerska praxe a ma sedavou zaměstnani* si nespojují s vlivem výchozího jazyka, mluvčí se jich dopustil pouze jednou, jinak je neužívá. Jde o případ, kdy mluvčí vkládá koncovky často bez uvažování, náhodou, nenalezneme v nich žádnou systematickост.

Konstrukce *programu zabývající se fyzioterapeutickým metodám cvičení* je podle všeho jen příliš dlouhá a pro mluvčího příliš náročná, pro vliv výchozího jazyka se mi nepodařilo najít vysvětlení. S dlouhými spojeními, kde je třeba podrobit flexi několik slov najednou, mají nerodilí mluvčí standardně problémy. Když má Alex daná slova uvést ve správném tvaru odděleně, většinou mu to nedělá problém. Z toho usuzuji, že se nejedná o interferenci.

Špatné podoby vazby ve spojení *eště mimo toho tam je vedle blazinec* se běžně dopouštějí i rodilí mluvčí, když smísí dvě varianty vyjádření téhož – *mimo to* a *kromě toho*. Ruština může pro obě slova použít jedno společné vyjádření *кроме кого/чего*. Tato odlišnost od češtiny a zvolení genitivního tvaru by mohlo ukazovat na vliv transefu.

Mluvčímu dělá ve dvou případech problémy vazba se slovesem *začít* (*sme to s brachou zjistili tak sme to začali využívat, tak sem se začal změnil jinou taktiku*). V prvním úryvku jde o nezvládnutou konstrukci využívat něčeho (místo ní je aplikovaná vazba využívat to. Chyba je podle mého názoru zapříčiněna spíše spodobou tvaru vlivem předchozího *zjistili sme to*, i když ruština operuje s vazbou *использовать кого/что* (využívat koho, co).

Celá řada chybných vazeb byla produkována v důsledku změny slovesa uprostřed výpovědi, přičemž nově zvolené sloveso mělo často jinou vazbu. To je příklad vyjádření *mě to se teoreticky jako to vojenství ani tolik nelakalo* (nelíbilo se vs. nelákalo), *klasicky fitness se ho fyzioterapeutky nemaj radi* (nemají ho rádi vs. se nelíbí; zde by pro správnost muselo dojít i ke změně podmětu). Nesoustředěnosti přikládám váhu při produkci negramatické věty *ted' nas*

pamatuju si zatahli. Mluvčí vypustil obligatorní vazbu rozvíjejícího větného členu ke slovesu (*zatahnout někam*).

Za problematiku chybných vazeb jsem samostatně zařadila ještě oddíl věnující se špatným předložkovým vazbám. Chybně je jednou vazby užito s hovorovým slovesem *kérovat*: *celej den nas prostě kerovali*. Následně je ale stejné sloveso aplikováno správně i s předložkou *do* (*ted' do tebe kerujou rusky*). Lze tedy předpokládat, že se jednalo o chybu vzniklou nepozorností. Stejný je případ vynechání předložek *z* a *na* a *v tom* ve spojeních *jeden nejbrutálnějších zažitku co sem zažil tady*, *před dvěma třema lety to byla moda strašně všichni chodili*, *samozřejmě i my se zapojili i když jen par hodin* a nevložení *v* do spojení *což je omyl podstatě* (ruština stejně jako čeština nabízí vazbu s *v*, k interferenci z ní není tedy žádný důvod). Ve spojení *tady v jihu* dochází k záměně *v* a *na* a ani *tady* není důvod myslet na vliv výchozího jazyka, ruština v tomto případě užívá předložku *na* (на) stejným způsobem jako čeština. Posledním případem odchylky je konstrukce *tady na tom bych určitě daval pozor*, kde též nespátřuji důvody k přiřčení chyby mezijazykovému transferu.

V psaných i mluvených projevech mluvčího bylo možno narazit na (většinou drobné) odchylky od běžného českého slovosledu, i když je nutné poznamenat, že nikdy nedošlo k takovým odchylkám, které by výrazně ztěžovaly nebo dokonce znemožňovaly pochopení mluvčího. Ruština má, podobně jako čeština, slovosled povětšinou volný, přesto se však domnívám, že některá pevná slovosledná pravidla v češtině mohla způsobit mluvčímu obtíže. Často nastává problém při umísťování příklonek do věty. Alex je důsledně nepokládá za první přízvučné slovo věty, tedy většinou na druhé místo ve výpovědi, ale téměř nakonec. Tak je to v případě vět *že chce jakoby mě do jednotky, která už tak je přetižena* nebo *aktivně se venuju se funkčnímu fitness*, kde však vidíme alespoň prvotní správný záměr umístit *se* tam, kde má být. V další větě se ale již příklonka posouvá na konec věty: *ktere při dejchani do hrudniho koše skracujou se*. V této výpovědi si můžeme povšimnout ještě jedné tendence, jež je pro Alexův projev docela příznačná: pokud se ve větě vyskytne sloveso se zvrtným *se*, mluvčí má sklon je umístit přímo vedle sebe. Obtíže mluvčímu způsobuje čas od času i nestálá příklonka *vám* a *nám* (*rad bych timto vam rek vice osobě, oni taky viděli to že něco se stalo, zavazali oči nam*).

Mluvčí se někdy uchyluje k úplnému vypuštění příklonek, jako je tomu v následujících větách: *jak bychom upravili* (chybí *ho*), *pořad na nas chodili divat deti z jiných třít a učitele* (zde je oproti tomu slovo *učitele* na nesprávném místě, což je zřejmě způsobeno pouze tím, že mluvčí si vzpomněl a dodal slovo až poté, co dokončil větu, protože normálně takovou chybu nedělá), *nakonec odešel ztymu protože nemoh jsem chytat, 8 let*

zavodne jsem se venoval kulturistice (navíc je číslovka osm nevhodně umístěna v podobě čísla na počátku věty).

Je možné, že ruština působila na češtinu ve výpovědích *měl prujem měsíc tam celou dobu co byl a zvracel, (jestli) vezmou mě do jednotky nebo ne*. V případě druhé věty se jedná o souvislé vyprávění zážitku, tam se často v ruštině objevuje sloveso na prvním místě ve větě, čímž dochází k jeho zvýraznění. Přestože bychom mohly chybné výpovědi takhle vysvětlit, nezdají se mi příliš pravděpodobné. Mnohem spíše bych se přikláněla k závěru, že jde opět o špatně umístěnou příklonku *mě*.

Nesoustředěnosti při emotivním vyprávění vlastních zážitků přisuzuji chyby jako *celej den totalně sme běhali fyzicka namaha, protože sem neposlouchal zase a že to něco bylo pro mě*. Spád řeči je rychlejší než obvykle a uplatňuje se subjektivní slovosled mluvčího.

Vliv výchozího jazyka je silně pravděpodobný u spojení *#dyť on přítel byl muj*, které má v ruštině slovosledně identický protějšek он друг был мне [on drug byl mně]. Ruština jádro sdělení nemusí nutně umisťovat pouze na začátek nebo konec věty, může se objevit i v jejím středu. Jedná se o výrazný rozdíl oproti češtině, ve které takové spojení sice nezpůsobuje nesrozumitelnost, ale nepůsobí přirozeně.

V předchozím textu jsem sice našla několik odchylek, které se dají intereferencí vysvětlit, přesto je třeba mít stále na mysli, že v oblasti slovosledu je přiřčení role jazykového transferu vždy spíše pravděpodobné než zcela jisté.

ZÁVĚR

Jazyková kompetence sledovaného mluvčího se zdá být na cizince velmi dobrá, dokonce si myslím, že pokud by Alex neměl vlivem poměrně hrubého hlasu poměrně výrazný přízvuk, mohl by být při mluvené komunikaci dokonce považován za rodilého mluvčího. Mluví plynně a většinou rychle, někdy až překotně, ovšem ne ve snaze zakrýt nedostatky v češtině. V psaném projevu se oproti tomu objevují viditelnější rozdíly a snaha o formální komunikaci se Alexovi příliš nedaří, jeho čeština je totiž výrazně ovlivněna obecněčeskou nespisovnou mluvou. Na druhou stranu se ale domnívám, že pokud by se mluvčí po celou dobu psaní soustředil a záměrně kontroloval svou češtinu, chyby by se zdaleka nemusely vyskytovat v takové míře. Velkou roli tedy podle mého názoru na podobu textů měla nesoustředěnost nebo nedůslednost, což potvrzuje skutečnost, že velké procento chyb se neobjevovalo v materiálech komplexně.

Problematickou se u zkoumaného mluvčího jeví především oblast hláskoslovná. Mezi obtížně zpracovatelné jevy patří časové proporce hlásek, zejména vokálů, obtížné hlásky a hláskové kombinace a intonace. Největší počet chyb jsem zaznamenala v oblasti kvantity samohlásek, tyto odchylky jsou často interferenční a lze je vysvětlit především přízvukem ruštiny a pokládáním důrazu na určitá místa ve slově (a následným prodoužením/zkrácením slabiky). Druhým jádrem problémů s češtinou je pro mluvčího rozlišování *i/y*, rozdíly ve výslovnosti se projevují i na pravopisné rovině a k nim přibývá problém s rozeznáváním tvrdých, měkkých a obojetných konsonantů. V tomto případě se ale nejedná o interferenční chyby, ale o běžné potíže s pravopisem, s nimiž se potýká i každý rodilý mluvčí. Na pravopisné rovině se ještě mluvčí často rozhoduje pro nesprávný tvar při výběru mezi *z* a *s*, někdy dochází ke spodobě znělosti. Z lexikálních odchylek je stěžejní nesprávná manipulace se zvrtnými zájmeny, přičemž původ těchto chyb nalézám v mezijazykovém transferu. V lexiku se objevují i sémantické chyby, většinu nesprávností lze vysvětlit nedůsledností mluvčího. Alexův projev charakterizuje nespisovná vrstva jazyka (především obecněčeské koncovky *-ej* a *-ý*), občasné vulgarismy a značné množství vycpávkových slov. Slovní zásoba je na nerodilého mluvčího rozsáhlá, Alex ovládá i většinu běžně užívaných cizích slov, potíže mívá jen někdy s jejich ohýbáním. Všechny tyto tendence mluvčímu znesnadňují pokusy o formální projevy. I když se plně soustředí a snaží se o jazykovou správnost, po nějaké době se objeví nekorektní (nebo naopak hyperkorektní) výrazy. Vesměs ale v této oblasti mluvčí příliš nechybuje, což můžeme přičíst blízké příbuznosti češtiny a ruštiny. Za syntaktického hlediska

se pravidelně objevují chyby slovosledné a někdy v užívání osobních zájmen. Mluvčí je užívá i na místech, kam by je roditelý mluvčí nevložil.

Pokud bych měla srovnat mluvené a psané projevy mluvčího, mluva je jednoznačně na vyšší úrovni, Alex se nevyhýbá žádné skupině výrazů a tvoří mnohem rozvinutější větné celky než při psaní. To je z určité části dáno spontánností konverzace, ale také skutečností, že náš mluvčí psanou češtinu užívá spíše výjimečně, zato mluvený projev je u něj na denním pořádku. Při psaní mluvčí produkuje více pravopisných chyb, na druhou stranu ale lépe zachází se slovosledem. Pro mluvený projev jsou naopak typická mnohá přechytnutí způsobená rychlým spádem řeči, od češtiny rozdílné pokládání přízvuku a frekventované problémy se slovesnými a předložkovými vazbami.

Analýzou mluvených projevů a psaných textů zkoumaného mluvčího se podařilo potvrdit hypotézu vyslovenou v úvodu práce. Mezijazykový transfer opravdu ovlivňuje proces osvojování dalšího jazyka od hláskosloví až po syntax bez výjimky, pozitivně i negativně. Mě blíže zajímaly především špatné vlivy přenosu (interference) a pokud jde o mého mluvčího, na základě chybové analýzy prohlašuji, že přenos z ruštiny funguje i po poměrně dlouhé době (u Alexe po 13 letech) jeho aktivního užívání češtiny. Zajímavé by bylo zamyslet se nad názorem, že v prvcích, v nichž se oba jazyky shodují, se transferové chyby nevyskytují a naopak. Odchytky se mi totiž podařilo zaznamenat i v případech, kdy pravidla obou jazyků byla stejná. Teorii ale vyvrátit nemohu, protože dané chyby se mohou přičíst také nesoustředěnosti mluvčího, hyperkorektnosti nebo překlepu, popř. přechytnutí.

Do jaké míry transfer ovlivnil zkoumaný materiál? Položená otázka není jednoduchá, při určení chyby jako interferenční nejde totiž často o jistotu, ale o velkou pravděpodobnost. Působení transferu se bohužel nedaří vždy doložit nezpochybnitelně, někdy je jednoznačný (takový by byl přenos slova z výchozího do cílového jazyka, ale takové chyby produkují spíše mluvčí, kteří s češtinou začínají), někdy se jeho vliv mísí s jiným (jinými) natolik, že nelze přesně ukázat na jeden z nich. Další komplikací, která ztěžuje vyhodnocení vlivu interference, je samotná metoda chybové analýzy. Jak zmiňuji v teoretické kapitole, přístup je vystaven kritice kvůli bezvýhradné orientaci na chyby, ale oblasti, kde chyby nevznikají, nepokrývá.

U Alexe se interference po strávení dlouhé doby v České republice projevuje již značně utlumeně a příbuznost češtiny a ruštiny spíše pomáhá (především ve slovní zásobě vzhledem ke z velké části společnému lexikálnímu fondu obou jazyků). Pokud se objevují odchylky, nejsou v komunikaci výraznou překážkou. Psaný i mluvený projev jsou na vysoké úrovni, přesto si myslím, že v oblasti psaní a formální komunikace se mluvčí může ještě v některých ohledech zlepšit.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- BALCAR, M. et al. 1983. *Příručka ruského pravopisu*. Praha : SPN, 1983, 118 s.
- BALKÓ, I.; ZIMOVÁ, L. 2005. *O jazycích, zemích a kultuře našich spolužáků*. Ústí nad Labem : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2005, 125 s. ISBN 80-7044-718-4.
- BARTOŇOVÁ, V. et al. 1967. *Inference v ruském lexiku*. Praha : SPN, 1967, 129 s.
- BAUER, J. et al. 1979. *Příruční mluvnice ruštiny. Díl II – Skladba*. Praha : SPN, 1979, 521 s.
- BENEŠ, E. et al. 1971. *Metodika cizích jazyků*. Praha : SPN, 1971, 267 s.
- CORDER, S. P. 1983. A Role for the Mother Tongue. In GASS, S.; SELINKER, L. (ed.). *Language transfer in language learning. Series on Issues in Second Language Research*. Rowley : NEWBURY HOUSE PUBLISHERS, 1983, 236 s. ISBN 90-272-2476-5.
- CSIRIKOVÁ, M. 2010. *Rusko-český, česko-ruský slovník: s důrazem na užití ve větách*. Voznice : LEDA, 2010, 589 s. ISBN 978-80-7335-143-4.
- DANĚK, J. 2009. Možnosti predikce negativního jazykového transferu. „*Bohemistika*” [online]. 2009 [cit. 2012-04-26]. Dostupný z WWW: http://www.czbohemistika.boh.pl/artykuly/2009/ART_Danek.pdf.
- DVOŘÁKOVÁ, J. 2011. Diplomová práce: *K interferenci češtiny, ruštiny a angličtiny v jazykové výuce*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2011, 118 s.
- GASS, S. 1983. Language transfer and universal grammatical relations. In GASS, S.; SELINKER, L. (ed.). *Language transfer in language learning. Series on Issues in Second Language Research*. Rowley : NEWBURY HOUSE PUBLISHERS, 1983, 236 s. ISBN 90-272-2476-5.
- GASS, S.; SELINKER, L. 2008. Recent perspectives on the role of previously known languages. In GASS, S.; SELINKER, L. (ed.). *Second language acquisition: an introductory course*. New York : Routledge, 2008, 598 s. ISBN 978-0-8058-5497-8.
- GASS, S.; SELINKER, L. 2008. The role of the native language: an historical overview. In GASS, S.; SELINKER, L. (ed.). *Second language acquisition: an introductory course*. New York : Routledge, 2008, 598 s. ISBN 978-0-8058-5497-8.
- GREPL, M. et al. 2003. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2003, 799 s. ISBN 80-7106-134-4.
- HAVRÁNEK, B. et al. 1976. *Příruční mluvnice ruštiny. Díl I – Hláskovsloví a tvarosloví*. Praha : SPN 1976, 587 s.
- HRDLIČKA, M. 2002. *Cizí jazyk čeština*. Praha : ISV, 2002, 150 s. ISBN 80-85866-98-6.

CHOMSKY, N. 1959. *A review of B. F. Skinner's Verbal Behavior* [online]. 1959 [cit. 2012-04-6]. Dostupný z WWW: http://o4rl.com/WorkSamples/VB_Seminar_Web_Page_materials/VB%20Seminar%20Readings/Chomsky_review.pdf

CHOMSKY, N. 2006. *The Architecture of Language*. New Delhi : Oxford University Press, 2006, 89 s. ISBN 978-0-19-568446-9.

JAMES, C. 1998. *Errors in language learning and use: exploring error analysis*. London : Longman 1998, 304 s. ISBN 978-0-582-25763-4.

KADERKA, P.; SVOBODOVÁ, Z. 2006. *Jak přepisovat audiovizuální záznam rozhovoru? Manuál pro přepisovatele televizních diskusních pořadů* [online]. 2006 [cit. 2012-04-26]. Dostupný z WWW: <http://ujc.dialogy.cz/?q=node/89>.

KOLLMANNOVÁ, L. 2003. *Jak porozumět cizí řeči*. Voznice : LEDA, 2003, 158 s. ISBN 80-7335-015-7.

LADO, Robert. 1966. *Linguistic Across Cultures: applied linguistic for language teachers*. Michigan : University of Michigan Press, 1966, 141 s.

SELINKER, L. 1983. Language transfer. In GASS, S.; SELINKER, L. (ed.). *Language transfer in language learning. Series on Issues in Second Language Research*. Rowley : NEWBURY HOUSE PUBLISHERS, 1983, 236 s. ISBN 90-272-2476-5.

SCHACHTER, J. 1983. A new account of language transfer. In GASS, S.; SELINKER, L. (ed.). *Language transfer in language learning. Series on Issues in Second Language Research*. Rowley : NEWBURY HOUSE PUBLISHERS, 1983, 236 s. ISBN 90-272-2476-5.

SCHWARZOVÁ, M. 2009. *Úvod do kognitivní lingvistiky*. Praha : Dauphin, 2009 203 s. ISBN 978-80-7272-155-9.

ŠINDELÁŘOVÁ, J. 2011. *Výuka češtiny z pohledu žáků-cizinců východoslovanského původu* [online]. 2011. [cit. 2012-04-26]. Dostupný z WWW: <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/ZUHB/9671/VYUKA-CESTINY-Z-POHLEDU-ZAKU-CIZINCU-VYCHODOSLOVANSKEHO-PUVODU.html/>.

ŠIŠKOVÁ, T. 2001. *Menšiny a migranti v České republice: my a oni v multikulturní společnosti 21. století*. Praha : Portál, 2001, 188 s. ISBN 80-7178-648-9.

Online zdroje:

- http://www.mzv.cz/jnp/cz/encyklopedie_statu/asia/kazachstan/index.html
- <http://slovník.seznam.cz/>

PŘÍLOHY

Příloha A (přepisy nahrávek):

Text 1

Text 2

Text 3

Text 4

Příloha B (psané texty):

Text 5

Text 6

Text 7

Text 8

Text 9

Text 10